

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

İran'ın ortadoğu politikası

Hazırlayan

İmran Hatefi-Canbahan

1417.02001

BAKÜ-2018

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

İRAN'IN ORTADOĞU POLİTİKASI

Hazırlayan

İmran HATEFİ-CANBAHAN

1417.02001

Danışma

Dr. Elşen MEMMEDLİ

BAKÜ-2018

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Kafedra “İqtisadiyyat və İşlətmə

TƏSDİQ EDİRƏM

“ ” _____ 2018

BURAXILIŞ İŞİ ÜZRƏ VERİLMİŞ TAPŞIRIQ

“Türk Dünyası İşlətmə” fakültəsinin Beynəlxalq Münasibətlər
(Uluslararası İlişkiler) ixtisası üzrə

təhsil alan tələbəsi

İmran Hatefi-Canbahan Mahmud
(adı, soyadı, atasının adı)

Diplom işinin rəhbəri

Dr. Elşən Məmmədli Xəlil
(adı, soyadı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi)

1. İşin mövzusu İran'ın Orta Şərq Siyasəti

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti tərəfindən təsdiqlənsin

“ ” _____ 2018 il

No

2. Tələbənin sona yetirdiyi işin kafedraya təhvil müddəti: 8 ay

3. İşin məzmunu və həcmi (izahı, hesabı və eksperimental hissəsi, yeni təhlilə ehtiyacı olan müəssisələr) Özet, Giriş, Birinci bölüm, İkinci bölüm, Üçüncü bölüm, Sonuç, Kaynakça,

4. Buraxılış işi üçün lazımi materiallar

Kaynakça

ARI, T. (2004). Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset Savaş ve Diplomasi, Alfa yayınları s. 433-437

SANDER, O. (2002). Siyasi Tarih: 1918–1994, İmge Kitapevi, Ankara, 300.

ABRAHAMIAN, E. (1980). Structural Causes of the Iranian Revolution. Middle East Research and Information Project (MERIP), 87, 21-26

KASHEF ASL, N. (2009). 1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası Ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

RAKEL, E. P. (2007) Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006, Perspectives on Global Development and Technology, 6(1), 159-187.

YURDAKURBAN, İ. (2007). Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979 – 2005), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

ZAYAR. (1999). Iranian Revolution: Past, Present and Future, İran Chamber Society. Tehran

KUŞÇU, A. D. (2006). Türklerin Ortadoğu Hakimiyyeti. Akademik Orta Doğu dergisi, 1(1), 113-129.

HALHALLI, B. (2014). Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989), Birey ve Toplum Dergisi, 4(8), 75-96.

5. Buraxılış işi üzrə məsləhətçinin soyadı, adı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi (diplom işinin ona aid olan hissəsini göstərməklə)

Dr. Məmmədov Aqil Arif

6. Buraxılış işinin təqdimi üzrə təqvim planı:

Sıra No	İşin hissələrinin adı (yerinə yetirilmə)	Qurtarma faizi müddəti	İşin yerinə yetirilməsi	
			plan üzrə	faktiki

1. Bölüm (Ekim 2017 – Ocak 2018)
2. Bölüm (Şubat 2018 – Nisan 2018)
3. Bölüm (Mayıs 2018)

Buraxılış işinin rəhbəri _____
imza

Məsləhətçi _____
imza

Tapşırığı imza üçün qəbul etdim _____
(tələbənin imzası)

Tapşırığın qaytarılması tarixi “____” _____ **2018-ci il**

Qeyd 1. Buraxılış işi üzrə verilmiş tapşırıq 2 nüsxədən ibarətdir. Nüsxənin biri tələbəyə verilir, ikincisi kafedrada qalır.

2. Hazırlanmış buraxılış işini tapşırıqla birlikdə tələbə DAK təqdim edir.

BURAXILIŞ İŞİNİN PLANI

ÖZET

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU MEFHUMU VE ÖNEMİ

1.1 ORTADOĞU MEFHUMU VE KAPSAMA ALANI.

1.2 ORTADOĞU TARİHİ.

1.3 ORTADOĞU'NUN DÜNYA İÇİN ÖNEMİ.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DIŞ POLİTİKA

2.1 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVRİM SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASI VE ORTADOĞU
STRATEJİSİ

3.1 DEVRİM SONRASI DÖNEMLERE GÖRE İRAN İSLAM
CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASI

3.2 İRAN DIŞ POLİTİKASINDA ORTADOĞU

SONUÇ

KAYNAKLAR

ÖZET

1979 İran İslam Devrimi Şah yönetimine karşı gerçekleştirilmiş bir devrimdir. Şah hanedanlığı döneminde gerçekleşen değişikliklere ayak uyduramadı, bunun sonucunda yaptığı siyasi hamleler de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Şah yönetiminin yaptığı hamleler siyasal yapı ve toplum arasındaki uçurumu daha da derinleştirmişti. Hatta bu hamleleri geleneksel siyasal güçlerle siyasal yönetim arasındaki köprüleri de yıktı. Böyle bir yönetime karşı gerçekleştirilen Devrim İran dış ve iç politikasında önemli değişikliklere sebep oldu. Bu devrim sanraki yıllara etkisini sürdürmüş ve Ortadoğu ülkelerinin İran’a yönelik bakış açısını belirlemekle beraber İran’ın Ortadoğu politikasını belirlemesinde önemli etken olmuştur.

Devrim sonrasında Dış politika karar verme sürecinde en önemli aktör haline gelen Ayetullah Humeyni İran dış politikasında İslamcı-Fundamentalist düşünceyi savunmakta ve “Devrim İhracı” politikası yürütmeyi amaçlamaktaydı.

Humeyni'nin ölümünden sonra, 1989'da İran ideolojik / devrimci siyaset düşencesini bir yana koymakla, İzolasyon durumunu ortadan kaldırmak amacıyla oldukça pragmatik ve pasifik bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda sırasıyla Başkan Rafsancani (1989-1997) ve Hatemi (1997-2005) “ılımlılık” ve “diyalog” temelli dış politikaya yönelmiş, sınır komşularıyla ilişkileri iyileştirmek için çaba göstermişlerdir. Özellikle Hatemi döneminde gerçekleşen gelişmeler, İran artık İslam Devrimi düşüncesinden “Humeynicilikten” uzaklaşıyor dedirtirken sonraki dönem cumhurbaşkanlığına olan Ahmedinejad (2005-2013) “Humeynisi” politikaya geri dönüş yaparak, uluslararası medyada yaptığı sert açıklamalarla hatırlanmaktadır. Ancak bu radikal dinci politikaya 2013 seçimlerinden sonra cumhurbaşkanı olan Hasan Ruhani tarafından son verilecekti, merkezci-pragmatik bir gündem peşinde koşan Hasan Ruhani kampanya platformunun böyle bir vizyonu vardı: İran, Batı dünyasıyla ciddi müzakerelerde bulunacak, bölgesel çatışmaları azaltacak, ekonomik iyileşmesine ve halkının nükleer programının üzerindeki genel refahına öncelik verecekti.

Anahtar Kelimeler: İran İslam Devrimi, Ortadoğu, Humeyni, Ruhani, Devrim ihracı.

İÇİNDEKİLER

TUTANAK	i
ÖZET.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DIŞ POLİTİKA

1.1 ORTADOĞU MEFHUMU VE KAPSAMA ALANI.....	3
1.2 ORTADOĞU TARİHİ.	4
1.3 ORTADOĞU'NUN DÜNYA İÇİN ÖNEMİ.	7

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DIŞ POLİTİKA

2.1 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ.	9
2.1.1 Devrim öncesi İran Dış Politikası (1925-1979).....	9
2.1.2 İran Devriminin Yapısal Nedenleri	10
2.1.2.1 1979 İran Devriminden Önce Yaşanan Sosyo- Ekonomik Gelişme Ve Bu Gelişmenin Devrimin Gerçekleşmesine Etkisi.	11
2.1.2.2 1979 İran Devriminden Önce Yaşanan Politik Gerileme.	14
2.1.3 İran Devriminin Seyir Süreci.....	16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİM SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASI VE ORTADOĞU STRATEJİSİ

3.1 AYETULLAH HUMEYNİ DÖNEMİ: İSLAMCI DIŞ POLİTİKA	
--	--

VE SİYASİ GELİŞMELER.	18
3.2 ALİ EKBER HAŞİMİ RAFSANCANI DÖNEMİ VE SİYASİ GELİŞMELER.	26
3.3 MUHAMMED HATEMİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI VE SİYASİ GELİŞMELER.	30
3.4 MAHMUD AHMEDİNECAD DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI.	35
3.5 HASAN RUHANI DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI.	40
3.6 İRAN DIŞ POLİTİKASINDA ORTADOĞU	44
 SONUÇ.....	 52
KAYNAKÇA	54

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
BM:	Birleşmiş Milletler
CIA:	Central Intelligence Agency
FİS:	İslami Kurtuluş Cephesi
FKÖ:	Filistin Kurtuluş Örgütü
İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü
IRGC:	İran Devrim Muhafızları Ordusu
IRP:	İslami Cumhuriyet Partisi
IUST:	İran Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
KİK:	Körfez İşbirliği Konseyi
NATO:	North Atlantic Treaty Organization
OPEC:	Organization of Petroleum Exporting Countries
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ:	Şanhay İşbirliği Örgütü

GİRİŞ

İran, 1979 Devrimi sonrasında gerek sahip olduğu politik güc gerekse de ekonomik gücü nedeniyle Ortadoğu bölgesinde en önemli aktörlerden biri olmuş, bölgenin politik gelişiminde önemli rol oynamıştır, günümüzde de bu rolüne devam etmektedir. Yerleştiği jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle, hem de dünyanın en önemli petrol kaynaklarının yerleştiği Körfez ve Hazar bölgesine yakınlığıyla dünya politik sahasında önemli bir yer tutmaktadır. İran, dünyanın üçüncü büyük petrol rezervlerine ev sahipliği yapmaktadır , aslında ülkenin uzun uluslararası izolasyonundan dolayı tamamen sömürülememektedir.

Birinci bölümde Ortadoğu mefhumunun tanımlanması yapılmakta, Bölgenin kapsama alanının tarih boyu nasıl tanımlandığı, Kapsama alanı üzerine tartışmalar aparılmaktadır. Bu bölümün ikinci kısmında Ortadoğu bölgesinin tarihi açıklanmakta ve dünya tarihine bahş ettiği yenilikler ele alınmaktadır. Bu kısımda Semavi dinlerin yaradılması ve bölgenin en önemli savaşları hakkında bilgiler verilmiştir. Orta Doğu'ya çok büyük önem veren diğer etkenler, ayrıntılandırmak gerekirse; Bölge çok önemli bir iletişim merkezidir. Üç kıta arasında bir kara köprüsüdür ve Kuzey Afrika'nın Nil Vadisi ve Müslüman toprakları, Afrika'nın büyük gelişmemiş kıtasının kapıları olarak gösterilmektedir. Avrupa'dan Uzak Doğu'ya uzanan küresel hava yolları Ortadoğu'yu geçmekte ve petrol boru hatları çölleri sarmaktadır. Bölümün son kısmındaysa Orta doğu bölgesinin uluslararası sistem içerisindeki önemi tartışılmaktadır.

İkinci bölümün ilk kısmında İran devrimi öncesi İran dış politik düşünceler ve siyasal ala açıklanmaktadır. Bölümün devamında 1979 İran İslam Devrimin gerçekleşme nedenleri sosyo ekonomik gelişme ve politik gerileme başlıkları altında açıklanmalıdır. İran devrimin seyir sürecinin de ele alındıktan sonra İran Dış politikası dış politikada etkin şahslar ve cumhurbaşkanları dönemlerine göre ele alınmakta, her bir başkanın döneminde bölgesel ve uluslararası gelişmeler açıklanmaktadır. İran Devrimin Sonrasında Ayetullah Humeyni Döneminden başlayarak Günümüzde İran Cumhurbaşkanlığı yapan Hasan Ruhani dönemine kadar dış politika süreci ele alınmaktadır.

Son olarak İran Dış politikasında Ortadoğu bölgesinin yeri, İran'ın bölgesel politikasına etki eden siyasal gelişmeler hakkında bilgiler verilmektedir. İlk başta Ortadoğu politikası genel anlamda ele alınmakta

sonrasında yıllara göre İran-Irak savaşı, Körfez Krizi, Filistin ile İsrail ilişkilerinin İran politikasının belirlenmesinde etkisi ve bu etki sonucu İran devletinin tavrı ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU MEFHUMU VE ÖNEMİ

1.1 ORTADOĞU MEFHUMU VE KAPSAMA ALANI

Ortadoğu Mefhumunu tam anlamıyla anlayabilmek için “Orta” Ve “Doğu” kavramlarını ayrı ayrılıkta değerlendirmemiz gerekmektedir.“Doğu” dedikte neresi kast edilmektedir? Batılı devletler 18. yüzyıldan itibaren medeni ve siyasi açıdan zayıf olduklarını doğu devletlerinin güçlü ve zayıf yönlerini araştırmaya başlamışlardır. Bu araştırmalara Oryantalizm denmekteydi. Orient batı dillerinde “Doğu” anlamına gelmekteydi (Said, 1982).

19. Yüzyıla kadar Batılılar medeniyetleri dışında kalan, Arap ülkeleri, Hindistan, Türkiye, hatta Çin’i bile kapsayan bu bölgeyi ifade etmek için Doğu (Orient) kelimesini kullanılmaya başladılar. Zaman geçtikçe ise bu tanımlamalar değişmeye başladı. Bu tanımlamaların tek ortak yanıysa Avrupanın merkeziyetçi yaklaşımıydı. Bu yaklaşım Doğuya yönelik yeni kavramların ortaya çıkışına zemin oldu. Avrupayı merkez alıp baktığımız zaman doğuyu uzak, yakın, orta olarak bölebiliriz (Özalp, 2011: 6-7). Uzak ve Yakın doğu kavramları 19. yy’ın sonlarına doğru yaygın kullanılmaktaydı. Ancak 1902 yılında Amerikalı tarihçi ve denizçi Alfred Thayer Mahan “National Review” isimli Britanya dergisinde yayınlanan “Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler ” makalesinde doğuya siyasi bakış açısıyla bakarak dünya tarihinde ilk kez Singapur ve Süveyş arasında kalan bölge için Ortadoğu kavramını kullanmıştır.

Mahan’ın makalesinden bir süre sonra Britanyalı yazar İ. V Chirol’un “Middle East Question” adını taşıyan bir yazısı “The Times” gazetesinde yayınlanmıştır. Mahan ve Chirol’un makaleleri sonucu Ortadoğu kavramı uluslararası sözlükte kullanılmaya başlamıştır (Özalp, 2011: 7).

Ortadoğu kavramının resmiyet kazanması I Dünya Savaşı sonrasındaki döneme denk gelmektedir. Bu resmiyet İngiliz hükümetinin Sömürgeler ile Bakanlığı yapısı içerisinde “Middle Eastern Department” isimli bir bölümün yaradılmasıyla gerçekleşmiştir. Aynı yıllarda İngiltere Coğrafi

Adlar Daimi Komisyonu (Permenant Commission on Geographical Names) isimli kuruluş “Yakındoğu” kavramının sadece Balkan devletlerini kapsayacak şekilde yeniden tanımlarken. “Ortadoğu” bölgesi de Arap Yarımadası devletlerini, Türkiye’yi, Mısır’ı, Basra Körfezi bölgesini, İran’ı ve Irak’ı kapsamına alacak şekilde kabul edilmiştir. (Davison, 1963).

II Dünya Savaşı sonrasında “Ortadoğu” kavramının kullanımı hem akademik hem de resmi çevrelerce yaygınlaşmıştır. Bunun yanında “Yakındoğu” kavramının kullanımı azalmıştır. Ancak sonrasında “Ortadoğu” nun bölge olarak kapsadığı alan sorunu ortaya çıkmış ve yıllar içinde değişik şekillerde tanımlanmıştır. Farklı kaynaklara baktığımızda tanımın hem kaynaklara göre hem de görüş bildiren kişinin sosyal bilim dalına göre farklılık gösterdiğini görebiliriz. Bu nedenle de Orta doğu dediğimizde neresini anlamalı olduğumuz, bölgenin sınırlarının nerede başlayıp, nerede bittiği her zaman tartışmalı olmuştur. Ortadoğu’yu coğrafyacıların bakış açıları üzerinden değerlendirecek olursak Ortadoğu Asya, Avrupa ve Afrikanın kesiştiği alanı ve bölgedeki devletleri kapsayan bir bölgedir. Coğrafi tanım çerçevesinde Ortadoğuya İran, Türkiye, Bahreyn, Yemen, Filistin, Irak, Suriye, Katar, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Mısır, Suudi Arabistan, Lübnan, Umman, Ürdün devletleri aittir.

Bir başka tanımlamaya göreyse Orta Doğu, güneybatı Asya’da, kültürel ve ya tarihsel açıdan bağlılığı ve ya yakınlığı olan devletlerin oluşturduğu bir bölgedir.

Bu tanımlamalardan yararlanarak Ortadoğu bölgesinin geniş tanımı: Türkiye, Afganistan, Suriye, Lübnan sınırından başlayarak, Arap yarımadası ve Kuzey Afrika devletlerini kapsayarak Uzakdoğu kapısına dayanan bir bölgedir.

1.2 ORTADOĞU TARİHİ

“Genel anlamda Orta Doğu, bilindiği gibi, kuzeyde Türkiye ve İran’dan başlayıp doğuda Umman’a güneyde Yemen’e batıda ise Mısır’a kadar uzanan ve etnik anlamda Araplar, Farslar ve Türkler’in dinsel anlamda ise Müslümanların egemenliğinde olmuş bir bölgedir” (Arı, 2004: 31).

Yukarıda tanımladığımız Ortadoğu bölgesi dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. İlk olarak tarih açısından önemli bir çok olay bu bölgede gerçekleşmiştir. Bu olaylara ilk yerleşik hayatı, ilk yazı ve ya ilk dinlerinin ortaya çıkışını örnek gösterebiliriz. Ortadoğunun önemini anlayabilmemiz için bölgenin tarihi gelişim sürecine göz atacağız.

Ortadoğu da tarihin akışına yön veren en önemli aktörlerden biri de bölgede ortaya çıkan dinlerdir. Yahudilik ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan ilk semavi dindir. İlk dönemlere nazaran yahudiliğin etkisi günümüzde daha çoktur bu da 19. yüzyılda laik bir anlayışla Siyonizmin ortaya çıkmasıyla ilişkilidir. Yahudilik sonrasında bölgede bir diğer etkili din Hristiyanlık olmuştur. Hristiyanlığın etkisi Roma devletinde resmi din ilan olunduktan sonra başlamıştır ancak yeterli olmamıştır ki bölge halkları arasında çok da yayılmamıştır. Örnek olarak Suudi Arabistan'da putperestlik ve şirk hakimdi (Kaya, 2013). İran'da ise bu dönem “Zerdüştlük” yaygındı.

Ortadoğu'yu en çok etkileyen semavi din İslamiyyetdir. İslam Mekke'de ortaya çıktıktan sonra çok kısa bir sürede yayılmış, devletleşmiştir. İslam imparatorluk olarak sınırları sürekli genişlemiştir. Hatta Emeviler Endelüs'e kadar genişlemiştir. Emevi dönemi ve bu döneme son veren Abbasiler saltanatında İslam'da Arapların temel güç olduğu bir dönem yaşanmıştır. “Dördüncü halife Hz. Ali, Müslümanlar arasında, özellikle Arap olanlar ile olmayanlar arasında ayırım gözetmemeye çalıştıysa da bu dönem içinde siyasi karışıklıkların söz konusu olduğu yıllar olmuş ve Hz. Ali'nin halifeliği, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a göre daha kısa sürmüştür. Hz. Ali'nin halifeliği zamanında ilki Cemel Savaşı, ardından da 657 yılında çıkan Sıffin Savaşı, Müslümanlar arasında ilk çarpışmalar olmanın yanında, mezhep ayrılığının ilk tohumlarını da atmıştı” (Arı, 2004: 40). Bu ayrılıklardan ilki sonraki yıllarda Hz. Ali hilafeti döneminde yaşanan olaylar sonucu yaranan Sünnilik ve Şiilik mezhepleridir. Günümüzde Ortadoğuyu etkileyen temel mezhepler Sünnilik, Şiilik ve bir diğer ayrışma olan Vehhabiliktir. Vehhabiliğin kökeni 13 asr önce Hariciliğin ortaya çıktığı zamana kadar götürülebilir. İslam dünyasında ilk iç mücadelelerden birinde Hz. Ali ile Muaviye karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşta paralı asker olan ve genellikle Necid çöllerinden gelen, yapı olarak şiddete ve savaşa zaten meyilli Arap kabileleri, bu mücadeleden sonra her iki tarafın da mali desteğini kaybederek ayrılmışlar ve “Hariciler” fırkasını

kurmuşlardır. Hariciler İslam tarihinde ortaya çıkan ilk radikeller olarak kabul edilmişlerdir. Kendi mezheplerinden olmayanları kafir ilan etmiş, ve bu kişilerin can ve mallarını almayı helal sayıp silaha sarılmışlardır. Haricilerin radikal ruhları kendilerinden sonra ortaya çıkacak akımlara ve en önemlisi Vehhabilikle yeniden hayat bulmuştur (Deniz, 2018).

Ortadoğuda 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar İslam dini adına Osmanlı devleti hüküm sürmüştür. İslam dünyası liderliği Abbasi İmparatorunun 1517 yılında İslamiyyetin kutsal topraklarının idaresini Yavuz Sultan Selim'e devretmesiyle resmen Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Osmanlı devletinin bu liderliğinin bu kadar uzun sürme sebebi Osmanlı hükümetinin etnik ayrımcılığa yönelik siyaset yapmamasıdır. Bu politika sayesinde Osmanlı mezheb ve etnik köken anlamında farklılıkların çok olduğu Ortadoğu bölgesini yönetmiştir. Politikanın doğruluğunu gösteren en önemli sonuçlardan biri Osmanlı devleti yıkıldıktan sonra bölgede huzur ortamının kötülüşmesidir. (Kuşçu, 2006) 1900. yıllarda Arap halkı İngiliz desteğini arkalarına alarak ayaklanmalar gerçekleştirmiş ve Osmanlı devleti bölgedeki hakimiyeti sona ermiştir.

II Dünya Savaşı bittikten sonra uluslararası sistemde güç dengeleri yeniden şekillenmiş önceden dünya çok kutuplu bir haldeydisse artık ABD ve SSCB'in lider konumda olduğu iki kutuplu bir sistem ortaya çıkmıştır.

Osmanlı devletinden sonra İngiltere ve Fransa egemenliği altında olan Ortadoğu devletleri Savaş sebebiyle ekonomik ve askeri güç kaybı yaşayan İngiltere ve Fransa'nın egemenliğinden kurtulmaya ve sırayla bağımsız olmaya başladılar. 1948 yılında İsrail devletinin kurulması ve hemen sonra Arap-İsrail savaşının gerçekleşmesi sömürge devletlerin Araplar arasında ortaya çıkardığı ayrışmaları unuttursa da İsrail'in savaştan kazanan ayrılması yeni sorunların yaranmasına sebep olmuştur. (Sander, 2002)

20. yüzyılda Soğuk Savaş'ın artık sonlarına doğru gerçekleşen en önemli savaş İran-Irak savaşıydı. 8 sene sürecektir olan savaş Saddam Hüseyin'in İran'a saldırması ile başlamıştı. Savaşta ABD Irak tarafındaydı ve Irak müttefik devletlerden (İngiltere, Fransa) aldığı kimyasal silahları kullanarak Halepçe'de sivil katliamlar gerçekleştirmişti. ABD açıkça Irak'ı desteklediğini ve İran rejimine karşı olduğunu açıkça belirtmekteydi. Savaş 1988 yılında Cenevre'de ateşkes ilan edildikten

sonra sona erdi. Hiç bir taraf savaştan kazançlı ayrılmadı. Bu zararı gidermek için Irak Küveyt'i işgal etti. ABD ve BM Güvenlik Konseyi bu olay sonrasında tepkisini ortaya koyup, Irak'ın çekilmeyini talep etti, bu gerçekleşmeyince ABD liderliğinde Iraka yönelik bir hareket başlatıldı. Sonuçta Küveyt kurtarıldı ve Iraka yönelik ağır ceza niteliğinde ambargo ve çevreleme politikası uygulandı. (Arı, 2004)

Nihayet 2001 yılında ABD'in dış politikasını güvenlik kaygısı yaşamasından dolayı değişen ve dünyanın yeni bir döneme girmesine sebep olan 11 Eylül terör saldırısı gerçekleşti. ABD saldırı sonrası yıllarda Afganistan ve Irak'a müdahaleler gerçekleştirdi. Günümüzde Ortadoğu'da karışıklık halen devam etmektedir. Yeni terör örgütlerinin ortaya çıkışı, devlet içi çatışmalar, bölgedeki huzuru sağlamak ve ya kendi çıkarları dışrultusundakı dış devlet müdahaleleri Ortadoğu'yu dünya gündeminde en çok merak edilen bölge haline getirmiştir.

1.3 ORTADOĞU'NUN DÜNYA İÇİN ÖNEMİ

İnsanların yoğun olarak yerleştikleri ve ilk medeniyetlerin kurulduğu yerler Ortadoğu ülkeleri ve Anadoludur. Ortadoğu varoluş boyunca siyasal, ekonomik, medeni, ve dinsel meselelerde toplumlar arası tranzit bir bölges olması sosyal ve siyasal tenakuzların kaynağı ve mücadele alanı olmasına sebep olmuştur. (Acar, 1992) Ortadoğunun dünya siyasetindeki tarihi önemi komşu kıtalar arası ticaretde ve medeni ilişkilerde aracı rolü oynamasından kaynaklanmaktadır. Uzakdoğuda olup da Avrupada var olmayan şeker, ipek, barut, ketan ve kağıt gibi mallar Ortadoğu vasıtasıyla Avrupa devletlerine ulaşmıştır. Avrupa, Asya, Afrika kıtalarındaki neredeyse her fatih bölgeyi kendi egemenliği altına almaya çalışmıştır. Bu nedenle de bir çok İmparatorluğun egemenliği altında kalmıştır.

15. yüzyılda gemiçiliğin gelişimi ve deniz yollarının bulunması Ortadoğu'nun öneminin azalmasına sebep oldu. Ancak modern dönemde boğazlar vasıtasıyla Karadeniz'i Akdeniz'e, 1869 yılında trafiğe açılan ve her iki denizi de Hint Okyanusu'na bağlayan Süveyş kanalının açılmasıyla Ortadoğu bölgesinin stratejik önemi hissedilmektedir. (<http://www.bilgesam.org> , 2018)

Bir yerde Ortadoğu kelimesini duyduğumuz zaman bölgenin ilk akla gelen özelliği petrol kaynaklarının varlığıdır. Beklenmedik bir şekilde Ortadoğunun öneminin azaldığı bir dönemde Basra körfezi etrafındaki topraklarda, Küveyt’de, İran’da Suudi Arabistan’da Irak’da ve Bahreyn adalarında zengin petrol rezervlerinin bulunmasıyla bölgenin önemi artmış ve Dünya güç merkezlerinin dikkatini kendine çekmiştir (Mutuk, 1950). Ancak Ortadoğu’yu sadece ekonomik ve ya petrol kaynakları açısından önemli olduğunu belirtirsek günümüz içerisinde doğru söylemiş olabiliriz ancak tarih boyu yukarıda belirttiğim gibi dünya ticaret alanı açısından önemini gözardı etmiş oluruz.

Ortadoğu’nun önemli bir alan olarak sunulmasının bir diğer nedeni de dinlerin coğrafyası oluşudur. Üç semavi dinin doğuşuna, diğer bölgelere yayılışına ve bununla beraber bu dinlerin dünyayı değiştirmesine dolaylı şekilde olsa da hizmetde bulunan bir bölgedir Ortadoğu. Dini açıdan baktığımızda Ortadoğu belki de en önemli yanı bu dinlerin oluşumuyla beraber üç din için de kutsal olan mekanların bu bölgede varlığıdır. Ortadoğuda dinler farklılığı kendi çıkarları doğrultusunda kazanç elde etmek isteyen dünya güçleri için bulunmaz bir fırsat olmuş, ayrışma yanlısı olan grupları kışkırtarak bölgedeki statükoyu bozmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DIŞ POLİTİKA

2.1 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ

2.1.1 Devrim Öncesi İran Dış Politikası (1925-1979)

Ortadoğu coğrafyası siyasi yönetim yapısı demokratik olan devlet görmek pek alışık olmadığımız bir durumdur. Bölge devletleri tarih boyu ya monarşik devlet yönetimi şeklinde ya da diktatörlükle yönetilmişlerdir. Bunun sonucunda ülkelerin dış politikaları devlet liderlerinin istekleri sayesinde şekillenmiştir. İran da buna bir örnektir (Durmuş, 2005). 16. Yüzyıldan Pers İmparatorluğu 1906'da ulusal meclisin kuruluşu ve anayasanın kabulüne kadar mutlak monarşi şeklinde Şah (İmparator) tarafından yönetilmiştir. Kaçar Hanedanlığı başkanları Ağa Muhammed Han olmakla beraber 1796 yılında yönetimi ele geçirmiştir. Hanedanlık kuvvetini 1925 yılında Meclisin kararıyla kraliyyetin Şah Ahmet Kaçar'ın elinden alınıp Rza Han'a verilmesine kadar koruyabilmiştir (Stephen Jones v.d, 2009). Bu olaydan 3 gün sonra Rza Han yemin ederek kendini Rza Şah Pehlevi ilan etmiş ve Pehlevi Hanedanlığını kurmuştur.

İran'ın 20. Yüzyıl tarihine baktığımızda devamlı devlet dışı müdahelerin varlığını görmekteyiz. İran Dünya savaşları sırasında hem Rusya hem de İngiltere tarafından işgal edilmiştir. Sonraki dönemlerde bu müdahalelerin İranın dış politikasının şekillenmesinde etkisi büyük olacaktır.

1951 yılına kadar İran dış politikasında Batıcılık hakim konumdayken, 30 Nisan tarihinde İran petrol kaynaklarının millileştirilmesini savunan ve bu amaç doğrultusunda çarşı grubu tarafından destek alan Musaddık'ın başbakan seçilmesi İran dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Musaddık bağımsız, özgür ve demokratik bir İranı savunmaktaydı. Ekonomik açıdan bağımsızlığa ulaşmadıkça hiçbir ülkenin politik olarak bağımsız olacağına inanmıyordu. İngiliz siyasi müdahalesine ve 150 yıldır süren İran ulusal kaynaklarının sömürülmesi ve yağmalanmasına son vermek için Musaddık İran petrol endüstrisinin millileştirilmesini hedeflemekteydi. Musaddık'ın bu eylemdeki amacı gelir elde etmek değildi. Kendi de söylediği gibi "Petrol kaynaklarının

devletleştirilmesinin ahlaki yönü ekonomik yönünden daha önemlidir”. Musaddık’ın bu milliyetçi politikası İran devletinin İngiltere başta olmakla bölgedeki petrol kaynakları üzerinde pay sahibi olan diğer batılı devletlerle arasının açılmasına sebep oldu. 1953’te CİA, Şah ve İrandaki işbirlikçilerinin katılımıyla “Ajax Operasyonu” gerçekleştirildi ve 19 Ağustos günü Musaddık iktidardan uzaklaştırılarak, Şah ülkeye döndü. 19 Ağustos, 1953, İran’da demokrasinin öldüğü gün olarak sayılmaktadır. (<http://www.mohammadmossadegh.com/biography/> , 2018).

Musaddık’ın devrilmesinden sonra ADB VE İngiltere İran ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler genel anlamda bakılırsa ekonomik yardımlar niteliği taşımaktaydı. Bu yardımları kabul etmekte İran’ın amacı iki kutuplu dünya düzeninde denge politikasını korumak ve SSCB’in tesirinden kurtulmaktır. Denge politikasının bir gereği olarak, 1955 yılında Bağdat paktına İngiltere ile birlikte üye olmuş, batı devletleriyle ilişkiler geliştirirken Sovyetlerle de ekonomik işbirliği de yapmıştır (Durmuş, 2005).

ABD ile yakın ilişkiler yürüten İran’ın bu sebepten İsrail ile ilişkileri de olumlu olmuştur. Hatta İran İsraili resmi olarak tanımasa bile bu ilişkiler ticari alanda devam etmiştir. Yararcı bir yörüngede devam eden ilişkiler İsviçre üzerinde yürütülmüştür (Durmuş, 2005). Bu ilişkilerin pragmatik olduğunu Arap-İsrail savaşında sonucu ortaya çıkan 1973 petrol krizinde, Üyesi olduğu OPEC kararlarını kabul etmeyerek İranın petrol üretimini artırması ve hatta batılı ülkelere ihracatın artırmasına bakarak anlayabiliriz.

2.1.2 İran Devriminin Yapısal Nedenleri

Tarihe baktığımızda Şahın düşüşü modern zamanların en dramatik devrimidir. Gördüğümüz neredeyse tüm diğer devrimlerde dış güçler özellikle istilacı ordular eski rejimin, meşru olmayan iktidarın parçalanmasına yardım etmişlerdir. İran örneğindeyse, bu iç kuvvetlerdi ki, istilacı orduların yardımını bırak, dış kuvvetlerden destek almadan eski rejimin temellerini yıktılar. Diğer devrimlerin çoğunda muhalefet orduya başvurmak fikrine sarılırdı. İran’daysa bu neredeyse tamamen barışçıl yollarla gerçekleşti, genelleme yaparsak dönem istatistiklerinde dünyanın 5. En güçlü ordusunu halk genel grevler, sokak gösterileri

yaparak yendi. Muhalefet sadece devrime son üç gün kalarken güç kullanımına başvurdu ve bu da gerilla destelerinin İmparatorluk muhafızlarına yönelik kuvvet kullanımıydı (Abrahamian, 1980).

Diğer devrimlerde çöküşe giden eski düzen karşı saldırı gerçekleştirmek ve bununla iç savaşı başlatmak gücüne sahipti. Ancak İran'da Şah çok zayıf, rağbet görmeyen ve karşı saldırı gerçekleştirmeyi bırak tek çaresinin ülkeden kaçmak olduğunu düşünen bir taraftı. Eğer bir iç savaşın olması söz konusuydusa da bunun rakip devrimci tarafları arasında olma olasılığı Şah'la devrimciler arasında olmasından daha yüksekti.

Pehlevi hanedanlığının başarısızlığının nedenleri: Rejim toplumda meydana gelen değişikliklere uygun uygun siyasi hamleler gerçekleştiremedi ve bu da toplumsal yapı ile siyasal yapı arasındaki bağları kaçınılmaz bir şekilde gerdi, bununla da toplumsal sorunların siyasal sisteme entegre edilmesinde sorunlar yaşandı; Şahın hamleleri sonucunda yeni sosyal güçler ile iktidar çevreleri arasındaki uçurum genişletti ve hatta bu hamleler geleneksel sosyal güçler sayılan çarşılarla siyasi kurumlar arasındaki köprüleri yıktı (Abrahamian, 1980).

2.1.2.1 1979 İran Devriminden Önce Yaşanan Sosyo-Ekonomik

Gelişme ve Bu Gelişmenin Devrimin Gerçekleşmesine Etkisi

1953 devrimi sonrası Şah'ın dönüşüyle çeyrek yüzyıl boyunca İranda önemli ölçüde sosyo-ekonomik gelişmeler yaşandı. Öyle ki, 1954 yılında 22.5 milyon dolar olan petrol gelirleri 1976 yılında 19 milyar'ı geçmişti. İran petrol üretiminde zirve noktaya 1976 yılında ulaşmış ve 2 yıl sonra yani 1978 yılında İran OPEC'in ikinci en çok üretim gerçekleştiren, ihrac eden ülkesi olmuştur. (Kalkman, 2017) 1973 yılında OPEC petrol fiyatlarının artışından hemen önce 180 dolar olan kişi başına düşen milli gelir, sonraki yıllarda 1521 dolara kadar yükseldi. Tabii ki bu gelirlerin bir kısmı Şahzade saraylarının inşasına, kraliyyet turlarına, büyük festivallere, nüklere planlamalara ve hatta NATO devletlerinden bazılarının bile alamayacağı fiyatlarda olan silahların alımına harlandı. Bu gereksiz harcamaların yanında, tahmini 30 milyar dolar İkinci (1955-62), Üçüncü (1962-68), Dördüncü (1968-73) ve Beşinci (1973-1978) Kalkınma planları gereği ekonomik ve sosyal projelere harcanmıştır.

(Abrahamian, 1980). Bu projelerin yapılması bir refah artışına sebebiyet verse de adil gelir dağılımına bir etkisi olmamış ve bu adaletsizlikten dolayı zengin kesimle fakir kesim arası gelir farklılığı daha da artmıştır. Ve bunun sonucunda halk arasında memnuniyetsizlik oluşmaya başlamıştır.

Sosyo-ekonomik gelişim hem sanayide hem de eğitim sektöründe de görünmekteydi. İki devrim arası dönemde kentleşme oranı 31% den 47% e kadar ulaştı. Bu oran Tahran için bile aşırı yüksekti. Bu dönemde yüksek lisans eğitiminli kişilerin sayısında bir artış da yaşanmaktaydı.. Yüksek lisanslı insan sayısı iki katına (tahmini 300.000) çıktı ve üniversitelere kayıt yaptıran öğrenci sayısı üçe katlandı. Bu da İranda İslami hareketin gelişmesinde önemli bir etken oldu. O yıllar içinde binlerle dini dernekler açıldı ve sosyal mekanizmaya etki etmeye başladılar. Şah'ın bu grupları tek partili sisteme entegre etmek hamlesi de fiyaskoya uğramıştı (Arjomand, 2011)

Bu yıllarda bir diğer artış da kentsel işçi sınıfının sayısındaydı. Öyle ki, 1953'de petrol, madençilik, ulaşım, inşaat ve modern sanayilerde çalışan işçi sayısı 300.000 yani işgücünün sadece 5 faizini oluştururken, 1977 yılında yukarıdak sektörlerde çalışan kişi sayısı 1.7 milyonu geçmişti. Bu işçilerin üzerine 700 bin tarım işçisini, 500 bin de kentsel yapı, el işçiliği, ve küçük çarşı çalışanlarını ilave edersek, ülkenin ücretli çalışan sayısının 2.9 milyonu geçtiğini ve bunun da toplam işgücünün 25 faizini oluşturduğunu görebiliriz.

Rejimin gözle görülür bir şekilde ekonomik gelişimi finanse etmesine rağmen, hem maaşlı orta sınıfın hem de kentsel işçi sınıfın desteğini alamamasının iki önemli nedeni vardı. İlk önce 1953'te Şah popüler lider Musaddık'ı devirmekle yetinmedi bunun yanında işçi sendikaları, profesyonel kuruluşları, bağımsız siyasi partileri yok ederek, rejim ve iki modern sınıf arasında var olan uçurumu daha da genişletti. İkincil olarak da rejim orta ve aşağı sınıf yararına politika yürütmek yerine zengin sınıfın çıkarlarına yönelik bir politika yürüttü.

Şah rejimini savunan bir çok eleştirmen bu dönemde, özellikle de "Beyaz Devrim" in yaşandığı 1963 yılından sonra tıp, eğitim, sosyal refahta gelişmelerin olduğunu söylerler. Doktorların sayısının 4500 den 13000 adede ulaşması, okuryazarlık oranının 26 faizden 42 faize

ulaşması ve bebek ölüm oranının 12 faize düşmesini söylerler. Ancak sözde “Beyaz Devrim” den 14 yıl sonra yetişkinlerin yüzde 68’inin okuma yazma bilmediğini, okuma yazma bilmeyenlerin sayısının aslında 13 milyondan 15 milyona yükseldiğini, çocukların yüzde 40’ından azının ilkokuldan sonrasını okumadığını, var olan 60 bin üniversite yeri için 290.000 başvuru olmasını, doktor-hasta oranına göre İran’ın Batı Asya’da en kötüsü olduğunu gördüklerinden bu istatistikleri de söyledikleriyle aynı oranda kabul etmelidirler.

Birçok aile için, yaşam standartlarının modern apartmanlara ve tüketim mallarına, özellikle de buzdolaplarına, televizyonlara, motosikletlere, klimalara, özel araçlara erişim sağladıkça geliştiği doğrudur. Fakat aynı zamanda birçok kentli ailede de gecekondü kasabalarının çoğalması, havanın daha kirli hale gelmesi ve sokakların trafik kâbuslarına dönüşmesiyle yaşam kalitesi bozuldu. Ve büyük petrol gelirlerine rağmen, 4 milyonun üzerinde bir şehir olan Tahran’ın hala uygun bir kanalizasyon sistemi ve uygun bir toplu taşıma sistemi yoktu. Hatta “Ekmek bulamıyorlarsa, pasta yesinler!” ifadesinin sahibi Marie Antoinette’i anımsatan bir ifadede, bir helikopter montaj tesisine sahip olan Şah’ın küçük erkek kardeşi: “İnsanlar trafik sıkışıklığını sevmiyorsa, neden helikopter satın almıyorlar?” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. (Abrahamian, 1980).

Kamuoyu, yukarıda belirttiğim istatistiklerden kesinlikle haberdar olmasa da, zengin tabakanın göze çarpacak şekilde yaptığı harcamalar ve bunun sonucunda çıkan skandallar halkın bu eşitsizliğin farkına varmasına sebep oldu.

1977 yılında yolsuzluk ölçeği bir kaynama noktasına ulaştı. Pehlevi Vakfı da, kraliyet ailesinin servetini artırmak için bariz bir yöntem haline geldi. Üst düzey yetkililer komisyonlardan büyük zenginlik elde etti. İran Hava ve Ulusal Petrol Şirketi gibi şirketleri yöneten üst düzey yetkililer, uzantılarını gizlemekten neredeyse hiç rahatsız olmadı ... Muhafazakâr tahminler bile, bu tür bir yolsuzluğun 1973 ile 1976 arasında en az bir milyar dolar içerdiğini gösteriyor (Mansur, 1979)

Böylece, yapısal gerilimler, modernleşmenin kendisinden değil de, devletin uyguladığı kapitalist modernizasyon yönteminin zenginleri geri kalan toplum üyelerine nazaran daha fazla zenginleştirdiğinden arttı.

2.1.2.2 1979 İran Devriminden Önce Yaşanan Politik Gerileme

Şah, toplumsal yapının modernize olmasına yardımcı olurken, siyasal üstyapıyı geliştirmek, baskı gruplarının oluşumuna izin vermek, siyasal arenayı sosyal güçler için açmak, rejim ve yeni sınıflar arasında bağlantılar kurmak için çok az şey yaptı. Pehlevi monarşisi çarşılarla çok az özen gösterdi, modern alışveriş merkezlerini tercih etti ve ağır sanayiye maddi desteği yönlendirdi. (<http://iranprimer.usip.org/resource/bazaar>, 25.05.2018)

Ancak geleneksel orta sınıf bir dizi nedenden dolayı önemli kalmaktaydı. İlk olarak, bu sınıfın kalesi olan pazarlar, 250.000 esnaftan oluşuyordu ve ülkenin perakende ticaretinin üçte ikisini kontrol etmekteydi. İkincisi, pazarlar, modern sınıfların aksine, organizasyonlarını, özellikle de zanaat ve ticaret loncalarını hayatta tutabilmişler. Üçüncüsü, çarşı girişimcileri sadece mağaza asistanları ve atölye çalışanları üzerinde değil, aynı zamanda seyyar satıcılar ve küçük perakendeciler üzerinde de önemli bir etkiye sahiptiler. Dördüncüsü, çarşının etkisi kısmen kırsal kesime de ulaşmaktaydı, çünkü ticari çiftliklerin çoğu, gelmeyen girişimcilere ait olmakla beraber köylerde bulunan 430.000 küçük üretim tesisinin bir kısmı da kentsel işadamları tarafından desteklenmiştir (Abrahamian, 1980).

İki devrim arası dönemde rejimin çarşılarla yönelik politikası “Uyuyan köpelerin yatmasına izin ver” gibiydi. Bu politika pazar muhalefetini uyandırmamak için dikkatle izlenilmekteydi. Rejim ticaret ve zanaat loncalarına yönelik casusluk yaptı, ancak fabrika birliklerine yapıdığı gibi onları yok etmeye ve ya değiştirmeye teşebbüs etmedi.

Bu politika sadece iki kez başarısız oldu: ilk olarak, 1954'te çarşılar, Batı ile yeni bir petrol anlaşmasının imzalanmasını protesto etmek için iki günlük bir genel grev düzenlediğinde; ikincisi, 1963 yılının Haziran ayında, Humeyni'nin ilk siyasi görünümünde, rejimi, parlamento seçimlerinde yolsuzlukla, Arap dünyasına karşı İsrail ile müttefik olmakla ve Amerikan askeri danışmanlarına “kapitülasyonlar” vermekle suçlamasıda. Humeyni bundan bir süre önce de çarşıdan Şah Muhammed Rıza Pehlevi'ye karşı ortak çıkarlar dolayısıyla zaten var olan bir pazar ve din adamları koalisyonunun “İslami koalisyon partisi” ne temel olmasını istemişti. İslami Koalisyon partisi Nisan 1962'de kuruldu ve “din adamları, sadık tüccarlar ve yoksun insanlar”ın çıkarlarını temsil

etmeyi kendine amaç belirledi. Çarşı tarafı partiyi mali olarak desteklemekle beraber, siyasi kültürel açıdan din adamlarına bağımlıydı. (<https://www.opendemocracy.net/ali-hedayat/iranian-bazaar-does-not-rebel-1>, 25.05.2018)

Ancak, 1975'te Şah, “uyuyan köpeklerin yalan söylemesi” politikasını başarılılığına rağmen terk etti. Şah’a göre değişim önemliydi ve bu yüzden Rastahiz Partisi'ni (Hizb-i Rastakhiz) kurma ve böylece askeri morâşisini faşist tarzı totaliter bir rejime dönüştürme kararı aldı. Partinin amacı iki taraflıydı: Birincisi, aydınlar ve kentsel işçi sınıfı üzerindeki kontrolü sıkılaştırmak; İkinci, İran tarihinde ilk kez devlet iktidarını pazarlara ve dini kuruluşlar kapsamında genişletmek.

Oluşumundan birkaç ay sonra, Rastahiz Partisi çarşılarda şubeler açtı, geleneksel loncaları dağıttı ve devlet bürokratlarının doğrudan gözetimi altında yenilerini yarattı. Aynı zamanda büyük şehirlerde de Esnaf Odaları kurdu, bu odaların çoğunun başkanlığını çarşı dışından zengin işadamlarına verdi. Rejimin pazarlara yönelik saldırıları, 1975-77 arasındaki dalgalı enflasyonda daha da yoğunlaştı. Enflasyonu kontrol edemeyen rejim, küçük esnafı büyük günah keçisi olarak kullandı ve çarşılara savaş ilan etti. Şah tarafında olan kitle medyası, “pazarcıların” tüketicilerin kanını emdiğini belirtmekle yetindi.

Aynı zamanda Rejim dini kuruluşa karşı bir savaş başlattı. Rastahiz Partisi, Şah'ı yalnızca devletin “siyasi lideri” değil, aynı zamanda topluluğun “dini rehberi” de ilan etti. Şah kendisi “yeni büyük uygarlığın” geleceğini topluma duyurdu. Bu uygarlığın gelişini hızlandırmak için Şah yeni bir krallık takvimi duyurdu. Müslüman takvimin yerini alan bu takvim sonucunda İran toplumu bir gecede 1355'ten 2535'e kadar atladı. Parlamento şeriyet yasalarını göz ardı ederek, kız çocuklarının evlenme yaşını 15'ten 18'e oğlan çocuklarının evlenme yaşınıysa 18'den 20'ye yükseltti. Eğitim Bakanı, üniversitelerin çarşaf (uzun duvak) giymek için ısrar eden kadınlara boyun eğmemesini emretti.

Dini liderler bu eylemleri protesto ettiğinde, rejim çöktü. Bürokratik muhalefet, plansız şehirleşmenin yarattığı “ahlaki sorun” ile daha da güçlendi. Göçmenlerin birçoğu genç, bekar ve vasıfsızlardı. Şehirler de konut ve sosyal hizmetlerden yoksun olduklarından, yeni yaranan gecekondu kasabaları tahmin edilebilir sorunlar ürettiyordu: suç, alkol,

fuhuş, suç ve artan intihar oranları. Bu sorunlardan şok olan “Mollalar” tepki gösterdi. Dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan pek çok din adamının tepki gösterecek gibi. Ahlaki gevşekliğin toplumu tehlikeye attığını ve tek çarenin geleneksel değerleri ve dini yasaları uygulamak olduğunu iddia ettiler. Ondokuzuncu yüzyılda İngiltere’de, gelişigüzel kentleşmenin Metodist hareketi ürettiği gibi, İran’da aynı sorun Humeyni fenomeninin yaratılmasına yardımcı olmuştur (Abrahamian, 1980: 25).

2.1.3 İran Devriminin Seyir Süreci

İran devriminden konuşurken ilk başta devrimde önemli rolü olan Ayetullah Humeyniden başlamamız gerek. Şahın başlattığı “Beyaz Devrim” den rahatsız olan şahıslardan biri olan Humeyni, 1963’ten başlayarak Şah aleyhine söylemlerde bulundu. Ayetullah Humeyni’nin söylemi Şah ve Beyaz devrim için önem arz etmeye başlamıştı. Humeyni 1906 anayasasına göre Şah’ın ulusal referandum yapmaya hakkının olmadığını söylemekteydi. Şah rejimi, Humeyni’nin anti-Pehlevi söylemi destekleyen ulemaya karşı şiddetli tepki gösterdi, şarşırtıcı olmayacak şekilde Humeyni 3 Haziran 1963’teki konuşmasında Şah’a cevap verdi:

“İzin ver de sana bir az tavsiye vereyim, Bay Şah! Sevgili Bay Şah... Belki o insanlar (Müteahhitler ve iktidardaki hükümet) seni bir Yahudi olarak tanıtmak istiyor, böylece ben de sizi inançlı biri olarak kınayıp ülkeden kovdura bileyim. Sen! Bir gün biraz kargaşa meydana gelirse etrafındaki bu insanlardan hiçbiri arkadaşın olarak kalmayacak. Onlar doların arkadaşı; onların dini yok, sadakati yok” (Brandis, 2009)

Humeyni bu ve buna benzer söylemleri ile Şah ve onun etrafındaki yandaşlarını rahatsız etmeye devam etti. 1965 yılının Kasım ayında Humeyni, Şah tarafından ilk başta idam edilme kararı alınsa da bir gecede Ayetullah-el Uzma ilan edilince bu karar uygulanamadı ve Humeyni sürgün edildi.

Humeyni’nin ilk sürgün ayları Türkiyede geçti, sonrasında Şii olan Humeyni nüfus genelinin şii olduğu Irak’ın Necef şehrine yerleşti ve burada talebelerini yetiştirmekle meşgul oldu. Bu aylar onun 15 yıllık sürgününün başlağıç aylarıydı.

İran devrimi aslında 1977 yılının başlarına dayanmaktadır, o zaman ki yazar ve hukukçular sivil protestolar yaparak daha çok özgürlük talebinde bulunmaya başladılar. Bu yıllarda İranın yaşadığı sanayi sektöründeki inanılmaz yükselişe rağmen işçi sınıfı içinde de sosyal çelişkiler sürekli keskinleşti. Enflasyon 1977de en yüksek orana ulaşınca kadar zaten Şah işsizlik programını başlatmıştı. Kalkınma programına son verilmesiyle beraber endüstriyel genişleme projeleri yaklaşık yüzde 40 oranında azaldı. Ve böylece vasıfsız işçilerin yüzde 40'ı vasıflı işçilerinse yüzde 20'si işsizlikle yüz yüze kaldı. Bu karara işçi sınıfının reaksiyonu grev hareketlerinde kendini gösterdi. İşçiler maaşların artırılmasını ve onlara ikramiyeler verilmesini talep etmekteydiler.

8 Eylül 1978 (Kara Cuma) İran askerleri Tehran'da binlerce göstericiyi öldürdü. Cevap olarak, işçiler greve gitti. Bu grev, ülkenin her yerinde bulunan dinamiti ateşleyen kıvılcımdı. 9 Eylül günü Tehran petrol rafineri işçileri, önceki gün yaşanan katliam ve sıkıyönetim yasağına karşı dayanışma göstermek için grev çağrısı yaptılar. Ertesi gün grev, Şiraz, Tebriz, Abdan ve İsfahan'a ateş gibi yayıldı. Rafineri işçileri her yere grev yaptı. İşçilerin ekonomik talepleri hızla siyasal olana dönüştü: “Şah Düşün!”, “*Marg Ber*, Amerikan emperyalizmi!” (Zayar, 1999).

Bu gösterilerin devamlı olmasında Humeyni'nin karizmatik bir lider olarak rolü tartışılmazdır. Artık siyasal anlam taşıyan gösterilerde var olan lidersizlik olgusu ve işçi sınıfının kendi gücünün farkında olmayışı gösteri yapanların kolaylıkla manipüle edilmesine ve zaten dine yakın olan yeni neslin daha da dine bağlanmasına sebep oldu. Humeyni'ni ülke dışından yönlendirmeleri, söyledikleri sözler kasetler şeklinde gösteri yapanların arasında dağıtılıyordu. Bu sebepten bazen Batıda bu devrime “Kaset Devrimi” denmektedir (Yurdakurban, 2007).

Gösteriler öyle bir hal almıştı ki hatta ordu bölünmekle karşı karşıya geldi. Sonunda askerler gösteri yapanlara, işçilere açık ateş açmayı imtina edince. Şah kontrolü kaybettiğini anladı. 1 Ocak 1979 tarihinde Şah yurtdışına seyahet edeceğini açıkladı. Bu açıklama zaten halk tarafından uzun zamandır beklenilmekteydi. 16 Ocak tarihinde beklenen oldu ve Şah eşi Farah Diba ile birlikte ülkeden ayrıldı (Zayar, 1999).

Bu olaydan bir kaç hafta sonra yani 1 Şubat 1979 günü Humeyni ülkeye döndü. Büyük bir kalabalığın karşıladığı Humeyninin 15 yıllık sürgünü böylece son buldu. Ülkeye döndükten sonra 6 Şubat tarihinde düzenlenen basın toplantısında Humeyni geçici olarak başkanlığa Mehdi Bezirgan'ı getirdiyini açıkladı. Bu olay çok garip bir durumun oluşmasına sebep oldu. Artık İran'da iki hükümet vardı Şahın kaçmadan önce Başbakan olarak atadığı Şapur Bahtiyar hükümeti ve Mehdi Bezirgan hükümeti. Bahtiyar'ın en büyük güven kaynağı ordu idi ama bu güven boşa çıktı. 11 Şubat günü çatışma sonucu devrim gerçekleşti ve İran'da Humeyni dönemi başlamış oldu (Yurdakurban, 2007).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİM SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASI VE ORTADOĞU STARTEJİSİ

3.1 AYETULLAH HUMEYİNİ DÖNEMİ: İSLAMCI DIŞ POLİTİKA

VE SİYASİ GELİŞMELER

Şah rejimine karşı Tahran'da ve İran boyunca devam eden sokak protestoları sebebiyle Şah ükeyi terk etdi ve 1979 yılının başında sürgünde olan, Anti-Şah hareketinin ruhani lideri Ayetullah Humeyni Fransa'dan İran'a döndü ve İran'ın yeni lideri olarak gündeme getirildi. Monarşinin sona ermesiyle ülke kavşakta kalmış oldu. İran İslam Devriminin ilk dönemlerinde büyük bir güç çatışması içinde olan radikal İslamcılar, laikçiler, solcu milliyetçiler, komünistler ve başka gruplar arasından en büyük kazancı radikal İslamcılar elde etdi (Merck, 2007).

Devrim sonrası Geçici Hükümetin kurulmasından ve Mehdi Bezirgan'ın yeni Başbakan olmasından sonra , Ayetullah Humeyni geçici hükümeti taslak bir anayasa hazırlamakla görevlendirdi. Bu yöndeki ilk adım 1979 yılının 30 ve 31 Mart günlerinde siyasi sistemin türünün ne olacağı sorusuna cevap bulmak için ulusal referandum şeklinde yapıldı. Ayetullah Humeyni, çeşitli siyasi grupların taleplerini reddetti.

Referandumda siyasi sistemin türü olarak sadece İslami Cümhuriyyet belirtilmiş ve gizli oylama sistemi kullanılmamıştı. Böylelikle oylama sonuçları yüzde 98'in üzerinde ezici bir çoğunlukla İslami Cümhuriyyet yönünde çıktı. Ve bu referandum sonucu Ayetullah Humeyni, 1 Nisan 1979 yılında İran İslam Cümhuriyyetini ilan etti.

Devrimden önceki yıllarda var olan denge politikasına son veren Bazargan yeni bir dış politika şekli uygulamaya başladı. İslam devrimi sonrası kurulan Geçici Devrim Yönetimi'nin dış politikasını belirleyen Bezirgan Şah döneminden kalan ABD ortaklığına son vermeyi ve karşılıklı ilişkilerde eşit haklara sahip olmayı amaçlıyordu. Bu hedefin belirlenmesinde Bezirgan'ın önceki dönemde İngiltereye karşı aynı düşünceleri uygulayan Musaddık'dan etkilendiğini söylememiz gerek. Musaddık gibi İranın tam bağımsız bir politika izlemesini gerektiğini savunmaktaydı Bezirgan (Kashef Asl, 2009).

Geçici Devrim Yönetimi dış politikasının genel çerçevesi: İran'ın toprak bütünlüğünü kormakla beraber eski sömürgeci devletlerle uyumsuzluk, dünyadaki İslami birlik için mücadele ve dünya çapında gerçekleşen kurtuluş hareketlerine destek olma yönünü içeriyordu.

Önceden belirttiğim gibi Musaddık döneminde yapılanlara göre ABD'ye karşı olumsuz bir politika izlemeye çalışan Bezirgan bunun yanında ABD ile ilişkilerin düşmanlık seviyesine ulaşmasını istememekte ve SSCB'nın bu politikayı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmamasına dikkat etmekteydi. Geçici Devrim Yönetimi bu doğrultuda 1979 yılı Mart ayında İran İslam Cümhuriyyetinin CENTO'dan ayrıldığını ilan etdi. Bununla yetinmeyib 1960 yılında imzalanan ABD ile askeri işbirliği anlaşmasını da iptal etdi. Bununla yetinmeyib 1960 yılında imzalanan ABD ile askeri işbirliği anlaşmasını da iptal etdi. Yönetim negatif denge politikası gereği SSCB ile yapılan anlaşmaları da gözden geçirdi. SSCB ile imzalanan 1921 anlaşmasının 5. ve 6. maddelerini (SSCB'ye her hangi bir tehdit hiss etdiğinde İran topraklarına kuvvet yollama hakkı veren) tek taraflı olarak iptal etti (Yurdakurban, 2007).

İran devleti bu dönemde dış politikasında yukarıda belirttiğim gibi İslami birliği desteklemekle beraber, kurtuluş mücadelesi veren ya da tarafsız ülkelerle ilişki kurmaya özen göstermekteydi. Hindistan, Küba, Yugoslaviya gibi ülkelerle ilişkiler kurmakla beraber yakın bölgedeki Direniş cepheleriyle de ilişkiler kurmuştur.

İran Geçici yönetiminin gerçekleştirdiği bu dış politika İran vatandaşları tarafından pek de kabul edilmemektedir. Kamuoyunun beklentisi daha radikal bir dış politika izlenmesi yönündeydi. Bununla beraber de Bezirgan yönetimi ile İran devriminin dini lideri A.Humeyni arasında da dış politik yönelimler açısından fikir ayrılıkları bulunmaktaydı. Bunlar genel olarak şöyle belirtebiliriz:

Bezirgan Yönetimi dış politikayı kendi ülkeleri açısından belirlemektedirken, Humeyni ve onun tarafındakiler sadece İran'ın değil tüm İslam Dünyasını kapsayacak şekilde bir dış politika izlenmesi gerektiğini savunmakta. İslam Dünyasının sorumluluğunun İranda olduğuna dikkat çekmekteydiler.

Geçici Devrim Yönetimi İran devrimini kendi sınırları çerçevesinden değerlendirirken Humeyni devrimi evrensel olarak görmekte ve “devrim ihracı” ifadesini kullanmaktaydı.

Geçici Devrim Yönetimi kurtuluş hareketleri ilişkilerin kurulmasına sıcak bakmazken İslam devrimi lideri bu ilişkilerinin önemini vurgulamıştır.

Geçici Devrim Yönetimi, emperyalizmle mücadeleyi öncelikli bir dış politika hedefi olarak görmezken, Devrim lideri eğer emperyalizmle mücadele etmezsek devrimin başarılı bir devrim adlandırılacak seviyeye ulaşamayacağını ve dış politikada bu mücadeleye öncelik getirilmesi düşüncesini savunmuştur.

Geçici Devrim Yönetimi İran'ın tam bağımsız hareket ederek, bu dönem dünyada iki süper güç olan ABD ve SSCB mücadelesini kendi çıkarları yönünde kullanılması gerektiğini savunmuştur. Bu da “Ne Batı ve Ne Doğu” ilkesinin bir unsurudur. Devrim lideri ise bu güçlerini reddederek yeni bir taraf olarak süper güçlere karşı bir politika izlenmesi fikrini savunmuştur (Kashef Asl, 2009).

Yukarıda da belirttiğim üzere bu dönemde Devrim lideri için İslam dünyanın diğer devletleri sömüren güçleriyle savaşmak için bir araçtı ve İranlılar Batıyı yüzyıllardır müslüman kültürünü ve İran'ı sömürmekle suçlamaktaydılar. Bu yüzden Ayetullah Humeyni için “Devrimin ihracı” istikrar ve ekonomik gelişmeden daha önemliydi. Kendini sadece bir devletin lideri olarak görmemekte İslam toplumu adına hareket ettiğini belirtmekteydi. Bu düşünce devrimden sonraki 10 yıl boyunca en güçlü

yönelim olarak kaldı ve hatta İran-Irak savaşında da hayatta kalma stratejisi olarak kullanıldı.

Humeyni döneminde İran'dan destek alan silahlı devrimci grupların çoğu Irak'ta Sadam Hüseyin'e muhalif olan Şii örgütler ya da diğer Basra Körfezi'ndeki yöneticilere ve ya Lübnan ,Afganistan ve Pakistan liderlerine karşı olan örgütlerden oluşuyordu. İran'ın bu silahlı gruplara desteğinin en önemli etkisi İran-Irak savaşında Batıyı ve Arap devletlerini Irak'ı desteklemeye yöneltmiştir. İran'ın devrimci hareketleri destekleme politikası sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Hatta 1990'larda Sünni İslami grupları da desteklemiştir. Desteklenen gruplara örnek olarak Cezayir'deki İslami Kurtuluş Cephesi (FİS), Sudan Ulusal İslami Hareketi, Filistin'de İslami Cihat Örgütü ve Hamas, Ürdün'deki Müslüman Kardeşler Cemiyeti, Tunus'ta El Nahda Partisi, Mısır İslam Cihadı örgütünü gösterebiliriz. Ayrıca İran 1990'larda Bosna'daki Müslümanlara ve 1980'lerde Filipinlerde Moro İslami Kurtuluş Cephesine destek göstermiştir. Ancak şaşırtıcıdır ki Rusya ve Çeçenistan arasındaki çatışmaya müdahale etmemiştir (Rakel, 2007).

Yeni hükümet yönetimi daha geçiş dönemindeyken “Rehineler Krizi” isimli ciddi bir dış politika kriziyle karşı karşıya kaldı. Kriz patlak veridikten sonra uzun bir süre dünya gündemini meşgul etti. Kriz genel anlamda bir grup İslami fundamentalist öğrencinin ABD Büyükelçiliği içindeki 50'den fazla ABD diplomatı ve Büyükelçilik çalışanının 444 süreyle rehin alınmasıydı. Öğrencilerin talepleri arasında Devrim öncesinde ülkeden kaçan Şah'ın geri gönderilmesi ve Devrim sonrasında ABD'in dondurduğu İran devletinin mal varlıklarının serbest bırakılması vardı. Bu talepler karşılanmadığı süre boyunca rehineleri serbest bırakmayacaklarını da açıklamışlardı.

Öğrencilerin yaptığı bu girişim “Viyana Konvansiyonu”nun da belirtilen yabancı misyonunun güvenliğinin sağlanması ilkesine karşı olsa da Devrim lideri Humeyni tarafından desteklenmekle beraber Humeyni bu girişimi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan da çekinmemiştir (Ekren, 2017). Bezirgan İslam devriminden gerçek bir katılımcı olmasına rağmen Humeyni'nin düşüncelerine katılmamaktaydı. Ancak, İslam Devrim Konseyi ile iktidarı paylaşmak zorunda kalmıştı. Rehine Krizi süresince gerginleşen bu ilişki sonucunda Bezirgan Kasım 1979'da istifa etmek zorunda kaldı. Bu istifadan sonra Devrimci Konsey, başkanlık ve Meclis seçimlerini beklerken başbakanın görevlerini

devraldı. Ocak 1980'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine 3 aday katılmıştı; Bunlardan ilki İslami Cumhuriyet Partisi (IRP) adayı Celaleddin Farsi, İslam ile siyaset ve ekonominin ilişkisi üzerine yazıları olan Ebu'l-Hasan Beni Sadr ve Devrimden sonra donanmanın komutanı olarak görev yapan ve Huzistan Eyaletinin valisi olarak görev yapan bir devniz subayı Amiral Ahmed Madani. Farsi'nin aslında Afgan kökenli olduğunun ortaya çıkmasıyla Beni Sadr ve Madani'yi son iki aday bırakarak diskalifiye edildi. Beni Sadr oyların yüzde 75'ini toplayarak cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmış oldu. Beni Sadr Başkan olduktan sonra krizi çözme yönündeki çeşitli girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Başkan, Birleşmiş Milletler Genel Sekreter İranın Amerika Birleşik Devletlerine yönelik şikayetlerini soruşturmak için bir komisyon oluşturmayı teklif etdi ve Rehinelerin serbest bırakılması yönünde ilk adım olarak onların Devrim Konseyine devredileceğini söyledi. Ancak plan 23 Şubat 1980'de komisyon Tahran'a varmak üzereyken, Ayetullah Humeyni'nin rehinelerin kaderine sadece seçimlerine daha bir kaç ay kalan Meclis karar verebilir açıklamasından sonra başarısız oldu.

Beni Sadr'ın Başkan olarak bir diğer girişimiye Şah'ın ülkeye geri iade olunmasıyla ilgiliydi. Kriz sırasında Şah'ın Panama'da olduğunu öğrendikten sonra Panama devleti ile bağlantı kurup Şah'ın tutuklanıp ülkeye gönderilmesini ayarlamaya çalıştı. Ancak 23 Mart 1980 tarihinde daha hiçbir bağlantı kurulamamışken Şah Panama'yı terk ederek Mısır'a kaçtı.

“Rehine Krizi” böyle devam ederken dünya gündemini meşgul edecek yeni bir olay yaşandı: ABD'nin rehineleri kurtarma girişi. “Rehine Krizi”nin çözülmesi yönünde çabalar bir sonuç vermeyince ABD Meşhed yakınlığında yerleşen kapalı havaalanına gizli bir şekilde indirme gerçekleştirmişti. Kartal Pençesi Harekatı ve ya Tebes operasyonu olarak bilinen operasyonun başarıyla sonuçlanması rehinelerin aynı havalimanından bir uçakla İrandan uzaklaştırılması demektir. Aksilikler sonucu 8 helikopter gönderilmesine rağmen sadece 4ü iniş yapabilmişti. Bu beklenmedik zarar sonucu ABD operasyonun iptaline karar vermiş, helikopterleri geri çağırmişti. Ancak geri dönerken havaalanının yerleştiği çölde bir kum fırtınası çıkınca helikopterler havalandırırken rehinelerin kurtarılması için orada olan uçaklardan birine çarpmış ve çarpma sonucu iki uçak yok olmuş, ve sekiz asker vefat etmiştir. Ayetullah Humeyni bu olay sonrası açıklamasını “ABD'nin bu

operasyonunu engelleyen kumfirtinası “Allah’ın Ajanıdır” şeklinde yapmıştı (https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Eagle_Claw , 25.05.2018).

Bu olay ABD’in dünya medaysındaki imajına büyük bir zarar vermişti. Amerikanın istediği bir şeyi elde edememesi ülke için büyük bir fiyaskoydu. Ne varki Başlayan Irak savaşı ve ABD’in taleplerin bir kısmını kabul etmesi ve en önemlisi İran’ın mal varlığının serbest bırakacağı konusunda yaptığı açıklamalar sonucu “Rehine Krizi” son bulmuştur(http://www.iranchamber.com/history/islamic_revolution/revolution_and_iran_after1979_3.php , 25.05.2018).

Nisan 1980’den başlayarak Irak ve İran arasındaki sürtüşmeler sınır olaylarının oluşmasına neden oldu. Irak hükümeti İran’ın Şah ile imzalanan 1975 Cezayir Anlaşması’nı iptal edeceğinden korktu. Ve bunun üzerine Devrim sonrası İran devletinin dünya ülkeleriyle ilişkilerinin kötüleşmesi Ve Mısır devletinin de Camp David anlaşmasını imzalaması fırsatlarını kullanarak bölgede yeni başat güc olmayı istemekteydi. Saddam Hüseyin İran’a saldırırken kendine 4 hedef belirlemişti:

1. İran’da Şii Mezhebi tarafından gerçekleşen İran İslam Devriminin Irak’a yönelik etkisini sınırlandırmak. Zira böyle bir devrimin Şii nüfusun çoğunluk teşkil ettiği Irak devletinde de gerçekleşme ihtimali vardı.
2. 1975 yılında imzalanan Şattülarap Anlaşması gereğince İran devletine devr edilen toprakları geri döndürmek.
3. Şattülarap nehri çevresindeki etkisini çoğaltmak.
4. Huzistan eyaletindeki Arap halkının bağımsızlığını sağlamak ve bu gerçekleştiğinde İran’ın bu bölgedeki petrol kaynaklarını kullanamamasından emin olmak (Durmuş, 2005).

Iraklılarının Ayetullah Humeyni rejimini devirmeyi ve İran’da daha ılımlı bi yönetim kurmayı planladıklarını gösteren kanıtlar da vardır. Irak

17 Eylül’de Şattülarap topraklarını kendisinin ilan etti ve 22 Eylül Dışişleri bakanı Tarık Aziz’e karşı gerçekleştirilen suikast girişimini kullanarak, İran’a topyekün bir saldırı başlattı. İran ile Irak arasında savaş patladığında Batılı ülkeler ve Sovyetler Birliği Irak’a siyasi ve askeri destek verdi. Batı devletleri Saddam Hüseyin’in dübyayı “İran Köktencili”ğinden kurtaracağını umuyorlardı. Irak-İran savaşında Körfez ülkeleri de kendilerini tarafsız ilan etmelerine rağmen, Irak’a lojistik ve finansal destek sağlamışlardır (Rakel, 2007).

Ancak savaş sırasında Irak beklenmedik bir dirençle karşı karşıya kaldı. Ayetullah rejimine karşı çıkması beklenen İran halkı tam tersini yaptı ve devrim etrafında toplanarak daha sert direniş gösterdi. Hatta Saddam Huzistan eyaletindeki Arapları ayaklandırmayı planlarken, yaklaşık 3 milyon olan Humuslu Arap nüfusu Irak’ın yanında olmak yerine İran’ın düzenli ve düzensiz silahlı kuvventlerine katıldılar. Bu savaş İran halkının kenetlenmesinde büyük önem taşıdı.

İran dış politikası savaş sırasında önemli değişimler geçirdi. Diğer devletlerin Irak’a yönelik desteği, içsel ve dışsal alandaki İran aleyhine gerçekleşen yenilikler İran dış politikasının idelizmden reazlizme geçiş dönemine girmesine olanak sağladı. Yönetimde radikal tarafın etkisi azalırken, ılımlı dış politika savunucularının etkisi aynı orantıda artmıştır (Yurdakurban, 2007).

İran gerçekleşen 8 yıllık savaş sonucunda ciddi anlamda maddi ve manevi kayıp yaşadı. Genellikle savaşın çözmesi beklenen meselelerin hiçbiri çözülmedi. Bittiğinde, savaşın başında var olan koşullar neredeyse değişmeden kaldı. Bu kayıpların yaşanmasındaki en büyük nedenlerden biri İran devletinin Şah yönetimi sırasında orduyu modernize etmek için Amerika’dan alınan silahlarına yedek parça tedarikinde bulunamamasıdır. Ancak bu kayıplar sonucunda İran diğer devletlere silah sanayisi açısından bağımlı olduğunun farkına varmıştır.

Bu savaş sırasında görünürde Irak devletine doğrudan ve ya başka devletler aracılığıyla destek veren ABD devletinin 1986 yılında dünya medyasında “İrangate” skandalının ortaya çıkması bu desteğin devamlı olmadığını göstermiştir. Bu skandalın ortaya çıkışıyla Reagan yönetiminin, Lübnan’daki Amerikan rehinelere serbest bırakılması için İran’daki İslami köktenci hükümete silah sattığı, Anlaşmanın kazançlarını da Nikaragua’da savaşan anti-Marksist Kontra gerillalarını

desteklemek amacıyla yapıldığı anlaşıldı. Skandal, Reagan'a zarar verdi çünkü Amerikan halkına asla “terörist şantajı” vermeyeceğini söylemişti. Skandalın bir sonucu olarak, Beyaz Saray genelkurmay başkanı Donald Reagan ve Ulusal Güvenlik Danışmanı John Poindexter istifa etmek zorunda kaldılar. (<http://spartacus-educational.com/USAirangate.htm>, 25.05.2018). Bu Olay Amerikan yönetimi İran devletine yönelik sert bir tavır sergilemeye başladı.

Gerçekleşen olaylara rağmen İran devleti 1980’li yılların ortalarından sonra Körfez devletleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Küveyt ve Suudi Arabistan İran devletinin bu dostca yaklaşımına şübheci yaklaşmışlardır. Ancak İran bölge devletlerinin 1981 savunma ve işbirliği örgütü adlandırılabilir, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK, GCC) üyelerinden bazıları bu yaklaşıma iyi yönden bakmışlardır. Nitekim Umman devletinin İran ile ilişkileri 1980’li yılların başlarında artık iyi yönde gelişmekteydi.

Ancak İran ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen iki olay sonucu ilişkiler daha da kötüleşmişti:

1. 1980’lerin ilk yarısında İran devleti hacca 100.000’den fazla hacı gönderdi. Suudi yetkililerinin siyasi gösteri yasaklarına rağmen, İranlı hacılar “Amerikan İslamı” ya da “Amerikaya ölüm, İsraile ölüm” gibi sloganlar atarak Suudi Arabistan ve ABD arasındaki yakın ilişkilere atıfda bulunmaktaydılar. Bu olay sonucunda iki ülke arasında gerginlik yaşandı ve Suudi Arabistan önlemler alabilmek için hacca kabul edilen İranlı hacı sayısını azalttı.
2. Bir diğer olay da 22 Temmuz 1987’de ABD’nin Earnest Will Operasyonu ile Küveyt gemilerini koruması oldu. Bu eylem sonrası ABD’nin Körfez politikasında bir değişiklik oldu ve İran-İrak savaşının uluslararasılaştırılması gerçekleşti. ABD resmen bu olay sonra Irak ve Körfez ülkelerinin yanında olduğunu göstermiş oldu (Rakel, 2007)

İran Humeyni döneminde Avrupa birliği ile de ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Bunun en önemli sebebi Devrim öncesi ABD tarafından gönderilen desteklerin AB tarafından giderme isteği olmuştur. AB de

Soğuk Savaş yıllarından sonra bölgeye kendi üstünlüğünü sağlamak için İran devleti ile ekonomik ilişkiler kurmaya meraklıydı. Ancak 1989 yılında AB ile ilişkilerin kötüleşmesine neden olan bir olay yaşandı. Salman Rüşdi olayı. 26 Eylül 1988 tarihinde ilk baskısı yapılan “Şeytan Ayetleri” romanı İslam dünyası tarafından büyük tepki ile karşılandı. Bu tepkinin en büyük nedeni kitapta Muhammed peygambere yönelik yanlış ithamda bulunulmasıydı. Bu kitaba en büyük tepkiyi veren Humeyni olmuşdu. 14 Şubat tarihinde Salman Rüşdi hakkında fetva vererek başına 3 milyon Amerikan doları ödül koydu. Bu olay sonrasında iyiye doğru giden AB ilişkileri yeniden kötüleşti.

Bu olayın gerçekleştiği yıl yani 1989 3 Haziran tarihinde Ayetullah Humeyni vefat etti. Uzmanlar Meclisi (seçilmiş din adamlarından oluşan topluluk), cumhuriyetin cumhurbaşkanı Ali Hameney’i ulusal bir din önderi olmasının düzgün seçim olduğuna karar verdi. Ağustos 1989’da, Meclis’in (Ulusal Meclis) sözcüsü Ali Ekber Haşimi Rafsancani, ezici bir çoğunluk tarafından Cumhurbaşkanı seçildi. Yeni rejim artık İran’ın ulusal çıkarlarını İslami doktrinin üzerinde öncelikli kılacaktı.

3.2 ALİ EKBER HAŞİMİ RAFSANCANI DÖNEMİ VE SİYASİ GELİŞMELER

Ali Humeney’in Dini lider konumuna ve Rafsancani’nin se Cumhurbaşkanlığı konumuna yükselişi ile ideolojiden ziyade ulusal çıkarlara dayanan yeni bir politika formülasyonu belirlendi. Ayrıca Temmuz 1989’da İran anayasası uyarlandı ve cumhurbaşkanına daha fazla yetki ve dış politikada daha fazla karar alma gücü verildi. Böylece Rafsancani ekonomik gelişim ve savaş sonrası kalkınma konularına yönelebilirdi. Yapıcı bir diplomasi yürütme yolunda addımlayan Rafdancani yıllarında ülke genelinde realist ve pragmatist düşüncelerde artış yaşandı.

İran-İrak savaşının 1988’de sonlanması, Humeyni’nin 1989’da ölümü, 1991 yılında Sovyetler birliği’nin çöküşü ve Amerika Birleşik Devletleri’nin Küveyt krizinden bu yana Basra Körfezi’ndeki etkisinin artması İran’ın dış politik temelini büyük ölçüde etkiledi. Başkan

Rafsancani Humeyni'nin dış politika yolunu devam ettirmek ve "Devrim ihracı" gerçekleştirmek istemedi. O İran İslam Cumhuriyetinin ileri sanayi ve Körfez devletleriyle işbirliğini ve liberal bir ekonomi politikasını hedeflemekteydi. (Rakel, 2007)

Rafsancaninin daha karizmatik bir lider olarak imaj çizmesi onu aslında Ali Hamaney ile ortaklaşa kararlaştırılması beklenen dış politik konularda daha etkin olmasını sağlıyordu. Ancak ikili genel olarak bu kararları görüş farkları olsa da işbirliği içinde vermediği hedefliyordu.

Yeni İran Yönetiminin genel olarak dış politik düşünceleri: ekonomik gelişim ve dış ticarette artış, savunma ve işbirliği anlaşmalarının imzalanması, savaş sonrası kaynaklanan problemlerin çözülmesi, Devrim sonrası dış dünyaya kapalı bir şekilde yaşaması sonucu dünya ile kötüleşen diplomatik ilişkilerin yeniden iyileştirilmesi yönünde politika izlenmesi gibi özetleyebiliriz.

Bu yeni bakış açısı Güney ve Kuzey bölgelerini kapsayarak daha olumlu bir politika şeklinde ortaya çıkmıştır. Politikanın Güney ayağını bölge ülkeleri iyi ilişkiler geliştirip, işbirliği olanakları yaratmak ve Körfez güvenliğinin sağlanması, Kuzey ayağını sa Azerbaycan-Ermeni meselesinde arabulucuk rolü oynamak, böylece kafkasyada istikrarın sağlanması ve Hazar denizi kıyısında bulunan devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi planları oluşturmuyordu (Kashef Asl, 2009).

Haşiminin ilk önceliği İran ekonomisinin yeniden inşasıydı. İran'da işsizlik, enflasyon, fiyat istikrarsızlığı gibi problemlerin giderilmesi Haşimi Rafsancani'nin pragmatik politikasının merkezinde yer aldı. Bu problemlerin giderilmesi için diğer ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine gerek duyulmaktaydı. Avrupa devletleri ile ilişkilerin geliştirilmesi planlanmaktaydı buna sebep Birleşmiş Milletler Güvenlik Konsey'inde iki etkili üyenin Avrupada bulunmasıydı. İran Rafsancani döneminde ABD ile ayrım yapmak için ekonomisini Avrupa ülkelerinden gelen yatırımlara açık tuttu. Ancak bir önceki yıl gerçekleşen Salman Rüşdi olayının etkisinin halen sürmesi ve üzerine de Cumhurbaşkanlığının son yıllarında Mykonos olayının gerçekleşmesi AB ile ilişkileri krize soktu.

Rafsancani döneminde dünyada tarihinde iki önemli olay yaşandı:

1. Irak devletinin Ağustos 1990'da Kuveyti işgali.
2. 1991 Sovyetler Birliğinin dağılması.

Irak saldırısından sonra Haşimi tarafsızlığını korumuştur bu da bazı din adamları tarafından olumlu karşılanmadı. Bu da yeni fikir ayrılıklarının oluşmasına sebep oldu. Irak saldırısının İran dış politikasına olumlu ve olumsuz etkileri oldu. ABD nin bu saldırıya tarafsız kalmaması ve bölgeye asker yollaması İran devletine yönelik baskının artmasına sebep olmuştur. Ancak Kuveyt saldırısı Irak devletinin önemli ölçüde güç kaybetmesine neden oldu. Bu da İran'ın bölgesel güç olarak öneminin artmasına yol açtı. Bununla beraber saldırının bir diğer bir olumlu etkisi Saddam Hüseyin hükümetinin İran'a 1990 yılı 15 Ağustos gününde savaş esirlerinin geri gönderilmesi ve Şattülarap anlaşmasının şartları gereği 1975 yılında belirlenen sınırlara geri çekileceğini açıklamıştır. (Yurdakurban, 2007)

Irak'ın Kuveyt saldırısının Rafsancani döneminde olumlu etkilerinden biri de İran ve KİK (Körfez İşbirliği Konseyi) üye devletleri ile ilişkilerinin gelişmesine katkısı oldu. Ancak yakınlaşmaya rağmen güvenlik konularında bir işbirliğini sağlayamadı.

1990 Aralık ayında gerçekleşen Katar'daki KİK zirvesinde Körfez krizi sırasında İran ve KİK ülkeleri arasında gelişen ilişkiler ve İran devletinin bölgesel güvenliğe entegrasyonu tartışıldı. Bu zirve İran devletinin bölgede aktif bir güç haline gelmesi konusundaki ümitlerini artırdı. Ama çok geçmeden KİK üyelerinin bölgesel güvenlik düzenlemesi yerine Basra Körfezi'nde yabancı kuvvetlerin varlığını tercih ettiği belli oldu.

Şubat 1991'de, KİK ülkeleri, Suriye ve Mısır, ekonomik, politik ve güvenlik işbirliği ve koordinasyon konularında görüşmek üzere Kahire'de bir araya geldi. Bir ay sonra, "altı artı iki" Şam Deklarasyonu'nu imzaladı. Bu Deklarasyona göre Mısır ve Suriye askerleri 10 milyar ABD doları karşılığında Körfezde konuşlandırılacaktı. Özellikle Kahire, İran'ın bölge güvenliğindeki aktif rolüne karşı çıktı.

İran siyasi eliti devletin bölge güvenliğine yönelik tartışmalardan dışlanmasına itiraz etti ve özellikle Mısır'ın Şam Deklarasyonu'ndaki rolü konusunda hayal kırıklığına uğradıklarını açıkladılar. Dönem Suriye Cumhurbaşkanı Asad İran Dışişleri Bakanı Velayati'ye İran devletinin Körfez Savaşı sonrası Bölge güvenliğinde önemli bir rol oynayacağına güvence verdi. Hatta Başkan H. W. Bush, İran devletinin Fars Körfezi

lkeleri tarafının düşman olarak muamele edilmemesi gerektiğini belirtmişti.

Umman, İran da dahil olmak üzere imzalanacak ve büyük ihtimalle Suudi Arabistan’a karşı bir denge oluşturacak bölgesel bir güvenlik düzenlemesini teklif etti. Umman Dışışleri bakanı Alavi, İran’a bölgesel güvenlik düzenlemesinin kurulmasında danışmanlık rolü verilmesinin mnknly üzerine bir açıklama yaptı.

Zaten Mayıs 1991’de şam Deklarasyonu sona ermiş ve Mısır Suudi Arabistan ve Kuveyt’ten askerlerini geri çekmeye başlamıştı. KİK lkeleri daha sonra Batı askeri birliklerinin korumasına güvendi.

İran’ın bölgesel bir güvenlik düzenlemesine dahil edilmesi haqqındaki müzakereler büyük olasılıkla aşağıdaki dört sebepten dolayı başarısız oldu.

1. KİK lkeleri İran’ın dominat bir bölgesel aktör olmak isteğinden korkuyorlardı.
2. ABD devleti İran’ın böyle bir düzenlemeye katılmasına yönelik aktif bir muhalefet politikası yürütmekteydi.
3. Körfez devletlerinin farkı çıkarları ve ortak bir tehlike konusundaki anlaşmamazlıkları güvenlik düzenlemesini imkansız kılmaktaydı.
4. Hürmüz boğazındaki küçük ama stratejik anlam taşıyan  adada patlak veren 1992 Krizi (Rakel, 2007).

Ne zaman ki, 1992 Krizinden sonra Körfez lkeleriyle ilişkiler bozuldu, güvenlik düzenlemesi konusunda bir anlaşmaya varılamadı ve Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Kuzeyde yeni devletler oluştu İran dış politikası yeniden yapılanma sürecine girdi. “Ne Doğu ne de Batı” politikası artık “Hem Kuzey hem de Güney” ile değiştirilmişti. İran için artık ABD ile güvenlik anlaşması imzalayan Körfez lkeleri yerine yeni oluşan Sovyet cumhuriyetleri, Hindistan, Pakistan. Afganistan ve Çin gibi diğer devletler daha sempatik gelmekteydi.

Sovyetler döneminde Hazar denizi etrafında pek de etki gösteremeyen İran Rafsancani döneminde, Birliğin dağılmasından sonra Hazar çevresinde yeni oluşan devletlerle ilişkileri geliştirmek konusunda

adımlar atmış, bölgedeki etkinliğini artırmak için çaba göstermiştir. Azerbaycan'ı kuşatma anlamında Ermenistan'la iyi ilişkiler içine giren İran, Karabağ meselesinde Ermenistan'a olan açık desteğini kamuoyuna göstermiştir. Karşılıklı şüpheler ve iç işlerine karışma konusundaki karşılıklı suçlamalar;

İranın suçlamaları; Hazar Havzası enerji yarışından İran'ın dışlanması, Azerbaycan'ın İsrail ve ABD ile olan ilişkileri ve nihayet Güney Azerbaycan konusuna ilişkin endişeler.

Azerbaycan'ın suçlamaları; İran'ın Azerbaycan'da İslamcı bir hareket geliştirmeye çalışması ve Ermenistan'la ilişkileri konusundaki endişeleri, zirveler, ziyaretler ve anlaşmalara rağmen ikili ilişkileri gölgede bırakmıştır. (Gürson, 2013)

Sonuç olarak Ali Ekber Haşimi Rafsancani İran devleti tarihinde önemli bir şahıs olarak hatırlanmaktadır. Kendisi olmak istediği gibi reformist olmamış ancak bir pragmatist olarak politika yürüde bilmiştir. Bunun nedeni İran politik elitinin bazı üyelerinin halen devrimci tutkularının devam etmesi örnek verilebilir. Bu tutku İran'ın Rafsancani döneminde Humeyni dönemi mirası olan "Devrim ihracı" politikasından tamamen kopuşunu engelledi. Bu nedenle de İran'ın dış politika yöneliminde önemli revizyonlar 1997 yılında Reformcu Muhammed Hatemi'nin başkan seçilmesinden önce yapılamadı. Hatemi Rafsancani'ye nazaran yerel açıdan daha meşru idi ve ülkeler tarafından daha çok kabul görmekteydi. Ancak Rafsancani sonrasında gelen başkan için net bir öncelikler listesi bırakmıştı: Basra Körfezinde bölgesel istikrarın sağlanması, İran devletinin küresel ekonomiye yeniden entegrasyonu ve İran'ın küresel ve bölgesel örgütlerde aktif katılımının sağlanması. (Rakel, 2007).

3.3 MUHAMMED HATEMİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI VE

SİYASİ GELİŞMELER

23 Mayıs 1997 yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucu Reformist grubun kahramanı olarak anılan Hatemi, 20 milyon kişinin oyunu alarak Başkan seçildi. Halkın 70% oyunu Hatemi'ye vermesi İran halkının

değişim isteğinin büyüklüğünü ifade etmekteydi. Hatemi'nin bu kadar destek görmesinin nedeni seçim öncesi yaptığı konuşmalar ve verdiği sözlerdi. Hatemi: Birey özgürlüğü üzerinde duran bir hukuk devleti arzuladığını, İran ekonomisinde özel sektörün öncelikli olacağını, kadınların özgürlüklerinin genişletileceğini ve İran dış politikasını dünyaya açılacağını söylemekteydi (Gökalp, 2016).

Bu sözler sonucunda Hatemi'den beklentiler artmıştır, ancak seçimlerin gerçekleştirildiği devletin İran olduğunu unutmamak gerekmektedir. İran siyasi sistemi aynı zamanda Hem demokratik hem de İslami teokrazi şeklinde var olduğundan bu onu özel bir konuma yükseltmektedir. İslami cumhuriyet yapısı Cumhurbaşkanı seçilen bir kimsenin dış politikada karar alma alanını önemli ölçüde sınırlamaktadır. İktidar Cumhurbaşkanı, Dini Rehber, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti ve Meclis arasında paylaşılmaktadır ama bu paylaşım kurumların istikrarlı olmasını sağlamıştır (Yurdakurban, 2007).

İran iç siyasetindeki farklı görüşlere rağmen, Hatemi taraftarları Reformistlerle ve Muhafazakarların ülkenin dış politika öncelikleri hakkındaki görüşleri tamamen farklı değildir. İki tarafın dış politikayı kullanmaktaki en önemli farkı hedeflerine ulaşmakta uyguladıkları yöntemlerdedir. Muhafazakarlar siyasi rejimi korumak ve hatta güçlendirmek amacıyla, Reformist fraksiyonun bu politikanın meyvelerinden faydalanmasına izin vermeden dış poitikayı kullanmakla meşguldürler. Bu arada, reformcular dış politikanın esas olarak ülkenin küresel ekonomideki konumunu iyileştirmek ve ülke içi reformların gerçekleştirilmesinde kullanmakla ilgilidirler.

Hatemi döneminde reformcular dış politikayı 3 zor bölgede değiştirebildi:

1. Salman Rüşdi olayı sonrası kötüleşen İran imajının iyileştirilmesi.
2. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi (Rafsancani döneminden artık buna başlanmıştı.)
3. Avrupa Birliği ile iyi ilişkilerin sağlanması (Rakel, 2007)

Ülke şimdi artık Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında oluşan yeni devletlere yönelik daha yapıcı bir politika izlemekteydi.

Hatemi'nin başkanlığının ilk dört yılındaki en önemli başarısı İran'ın uluslararası alanda özellikle AB tarafındaki konumunu geliştirebilmesidir. Mikenos davası sonrası ülkeyi terk eden AB büyükelçileri 1997 yılında ülkeye geri dönmüştür. Bunun sonrasın 1998 yılının Eylül ayında Hatemi Salman Rüşdi olayı dosyasının kapandığını, ve önceki yıllarda Ayetullah Humeyni'nin görüşüne katılmadığını açıklamıştı. Bu açıklamadan sonra AB ile ilişkiler olumlu yönde gelişmeye başladı. Bu gelişmeyi gören ülke içi düşmanları bile Hatemi politikasının başarılı olduğunu kabullenmek zorunda kalmıştır. (Fieadler, 2017)

Hatemi bölgesel barış ve istikrarı teşvik etmek, OPEC'te ortak bir politika, Körfez ülkelerine yatırımı sağlamak, Irak'ı kontrol altına almak ve Batı ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek için ülkesinin Basra Körfezi ülkeleri özellikle Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğini anlamıştır. 1997'de seyahet eden İran Dışişleri Bakanı Kemal Kharazzi birkaç KİK ülkesinin başkentine İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) zirvesi bekletisiyle ziyaretler gerçekleştirdi. İKÖ zirvesi İran için yıllar sonra Basra Körfezi ülkelerine kendisini dostça bir şekilde sunma fırsatını verdiğinden önem arz etmekteydi. İKÖ'nün Tahran'daki sekizinci zirvesine çok sayıda üst düzey yetkilinin katılımı, Hatemi yönetiminin uluslararası toplumu ve özellikle de İran'ın komşularını çeken uzlaşmacı mesajını yansıtıyordu. Aralık 1997'de Tahran'da düzenlenen İKÖ'nün sekizinci zirvesindeki Arap ülkelerinin benzersiz katılımı, Arap Devletlerinin normalleşme jestlerini de göstermekteydi (Alam, 2008).

Hatemi döneminde Suudi Arabistanla ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermektedir. İran ile gelişmiş ilişkilerin tezahürü Suudi Arabista'nın El-Khobar'daki ABD'nin askeri konutlarının bombalanmasında İran devletinin suçlu gösterilmesine karşı suçlamaları reddetmesiydi. 1996 yılında gerçekleşen bu saldırıda 19 Amerikalı asker öldürülmüş ve 500 kişi yaralanmıştı. (Pearson, 2014) Sonrasında iki ülke bir birine ziyaretler gerçekleştirdi. İran İslam Devrimi sonrasında ilk Suudi Arabistan ziyareti 1999 yılında Hatemi tarafından gerçekleştirildi. Hatemi neredeyse 20 yıl sonra ziyareti gerçekleştiren ilk başkandı (<https://www.theguardian.com/world/1999/may/17/iran>, 25.05.2018). Sonraki dönemlerde de Suudi Arabistanla ilişkiler gelişmekte devam etdi, Ortak işbirliği komisyonu oluşturuldu, İran Suudi vatandaşlarının ziyareti için vizeyi kaldırdı. İlişkilerde iyileşme yaşanmasına rağmen dış

güçler tarafından İslamcı köktencilere verilen destekler gerilimlerin oluşacağını göstermekteydi. Bir de Basra Körfezindeki adalar sorunu da devam etmekteydi.

Sorunların varlığı Rusya-İran ilişkileri için söylenemezdi. Sovyetler birliğinin dağılması sonrasında Rusya İran ile ekonomik, politik, askeri ve nükleer alanlarda müttefik olmuştu. Rusya bu ittifakı Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Doğu ve Güneye yönelik genişlemesine, Batı'nın bölgesel enerji kaynaklarını kontrol etme çabasına, Türkiye'ye karşı bir eylem olarak görüyordu. İran sa Rusya'yı bölgesel problemlerde kullanılacak silah tedariki için bir fırsat olarak görmekteydi. Silah tedariki gerekçesiyle bu dönemde ilişki geliştirilen bir diğer ülke de Çin'di (Rakel, 2007). Bir başka ilginç gelişme de Şanhay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) İran, Hindistan ve Pakistan'a gözlemci statüsünün verilmesidir. Bu adım “Çok kutuplu dünya kavramı” “çok taraflılık” yaratma çabası olarak görülebilir ancak İran'ın gözlemci olarak kabul edilmesi Batı'ya yönelik bir provakasyondur (Rakel, 2007).

İç siyasetde baskın bir söylem olarak “Sivil toplum” un ortaya çıkmasıyla Hatemi'nin “Medeniyyetler Diyalogu” dış politikada baskın bir söylem olmuştur. Onun bu fikri “çatışma yerine diyalog” İran dış politikasında dönüm noktası sayılmaktadır. Böylece İran dış politikası Hatemi'nin büyük çabaları ile çatışmadan uzlaşmaya geçti ve Batı ve diğer devletlerle diyalog süreci başladı. Bu vesileyle, Hatemi tarafından diğer ülkeler için yeni bir fırsat yaratıldı; İran hakkında yeniden düşünmek. İran'ın Uluslararası iklimin iyileştirilmesi isteğinin belirtmesinde özellikle Hatemi'nin 1998 7 Ocak'ta Amerikan televizyon kanalı CNN ile röportajı göstermektedir. Burada İran ABD ile ilişkilerini geliştirme hedefini “Medeniyyetler Diyalogu” aracılığıyla açıkca ortaya koymaktadır (Alam, 2008).

Muhafazakarların dış politika konularında farklı fikirleri vardı. ABD ve İsrail dışında diğer ülkelerle ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Hatemi'ye yanıt olarak, Hamaney, “Amerika ile diyalogun o ülke ile ilişki kurmaktan daha da zararlı olduğunu” belirtti. Muhafazakar fraksiyon Hatemi'yi 7 Ocak 1998'de CNN ile yaptığı dönüm görüşmesinde ABD'ye karşı “çok yumuşak” olmakla suçladı.

Hateminin bu açıklamaları sonrası ABD yönetimi ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir diyalogun başlayabilmesi için İran hükümetinin terröre verdiği desteği kesmesini, Ortadoğuda barışın sağlanması için karşı konumda durmaması ve bir çok başka konuda taleplerde bulundu. İran da kendi taleplerini sununca (Ambargonun bitişi gibi) ilişkiler karışık duruma geldi. ABD’de yapılan 2000 yılı Başkanlık seçimlerini George W. Bush kazanmış ve Amerikada “Yeni Muhafazakar” olarak bilinen bir hükümetin dönemi başlamıştır.

Başkan Bush 11 eylül saldırıları sonrası “Terörle mücadele” konusunda diğer devletlere “ Ya Amerika ile birliktesindir, ya da Amerikaya karşı” şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Bush 2002 ve 2003 yıllarında yaptığı sonrasında “Bush Doktrini” olarak tarihe geçecek açıklamalarında İran, Irak ve Kuzey Koreyi ilk önce “haydut devletler” adlandırmış, sonrasında bu devletleri “şeytan eksen” şeklinde tanımlamıştır. Kitle imha silahları ile ilgili İran hakkında fikrini bildiren Başkan Bush: “İran agresif bir şekilde bu silahları desteklemeyi sürdürüyor ve terör ihraç ediyor, oysa seçilmemiş bir kaç kişi İran halkının özgürlük umudunu bastırıyor” şeklinde bir açıklama yapmıştır. (<https://www.theguardian.com/world/2002/feb/11/worlddispatch.iran>, 30.05.2018) Bu açıklamalar sonrası ABD-İran ilişkileri kötüleşmiştir.

Bush yönetiminin bu açıklamalarının ilişki faktörünü saymazsak en önemli etkisi İran’daki muhafazakar kesimin yeniden çiçeklenmesine yönelik etkisidir. ABD’ye karşı nefret yeniden doğmuş, muhafazakar kesim güçlenmiştir böylese Hatemi’nin reformları da destek görememiştir. Muhafazakar kesimin gücü kendisini yönetimde de göstermiş, 2003 yılı yerel, 2004 yılı parlamento ve 2005 yılı başkanlık seçimlerini muhafazakar kanat kazanmıştır. Mahmud Ahmedinejad da cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur.

Genel anlamda Hatemi reformist bir politika izlemiş, adil ve özgür bir yönetim yapısı kurmayı kendine amaç edinmiştir. Ancak yönetim yapısı gereği cumhurbaşkanı yetkilerini bir çok yapı ile paylaştığından istediği reformları gerçekleştirememiştir (Gökalp, 2016).

3.4 MAHMUD AHMEDİNECAD DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI

Tahran’da büyüyen ve demircinin oğlu olan Ahmedinejad, 1976’da İran’ın Bilim ve Teknoloji Üniversitesi’ne (IUST) inşaat mühendisliği bölümüne girdi. İran Devrimi sırasında (1978–79), gösteriler düzenleyen öğrenci liderlerinden biriydi. Devrimden sonra, arkadaşlarından birçoğu gibi, Ayetullah Ruhullah Humeyni’nin kurduğu bir dini milis grubu olan Devrim Muhafızları’na katıldı. İran-İrak Savaşı’nda (1980-88) Devrim Muhafızları ile yaptığı hizmete paralel olarak, IUST’de çalışmalarına devam etti ve sonunda ulaştırma mühendisliği ve planlama alanında doktora kazandı. Savaşın ardından, yeni kurulan Ardabil eyaletinin valisi olarak atandığı 1993 yılına kadar çeşitli görevlerde bulundu. Vali olarak görev süresinin sona ermesinden sonra 1997’de IUST’a bir öğretim görevlisi olarak fealiyyetlerini devam ettirmek için döndü (<https://www.britannica.com/biography/Mahmoud-Ahmadinejad>, 27.05.2018).

2005 yılı Haziran ayının 17’si ve 24’ü gerçekleşen İran Cumhurbaşkanlığı seçimleri İran’ın dış politikasında yeni bir köklü değişikliğe neden oldu. İkinci turda yüzde 61 oranında bir oy alarak, önceki yıllarda iki dönem başkanlık yapan Hatemi’nin “Medeniyetler Diyalogu” politikasından uzak bir politika anlayışı olan Mahmud Ahmedinejad cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazandı. 1997 yılında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimleri reformcu fraksiyonu iktidara getirdiyi gibi, 2005 seçimleri de muhafazakar fraksiyonu iktidara getirdi. Katı radikal ve muhafazakar olan Ahmedinejad’ın seçimleri kazanması bazı yazarlara göre sürpriz olmuştur. Din adamı olmamasına rağmen en katı muhafazakarlardan sayılan Ahmedinejad beklenmedik bir şekilde seçimin 2. Turunda önceden cumhurbaşkanlığı yapmış olan ve İran İslam Devriminin önemli isimlerinden sayılan Ali Ekber Haşimi Rafsancani’yi oy sayısında geçerek cumhurbaşkanı olmuştur. Mahmud Ahmedinejad’ın seçimleri kazanmasında belki de en önemli etken Hatemi döneminin söz verdiği reformları gerçekleştirememesidir (Gökalp, 2016)

Halen Ahmedinejad’ın zaferinin kendisinden daha çok Dini Rehber Hamaney’in zaferi olduğu söylenebilir. Seçim sonrası Hamaney’i ve Muhafazakarlar fraksiyonu İran iç ve dış politikalarını kontrol ediyordu. Hamaney yönetiminin işi öncekinden daha zordu çünkü artık İran kutuplaşmış bir İran’dı. İran Sivil toplumunun tahminen yüzde 25-35

oranında bir kısmı Muhafazakarları desteklese de, yüzde 40-45 oranında bir Reform destekçisi ve aşağı yukarı yüzde 10'luk bir kesim de pragmatist Rafsancani'yi desteklemekte, yüzde 20-25'lik bir kesimse ya siyasetle ilgilenmiyor ya da seçimlere katılmıyordu. Muhafazakar, Reformcu ve küçük Pragmatist kesim arasındaki kutuplaşma İran politiğini yönlendiriyordu.

İran politiğı bu dönemde patlamaya hazır bir bomba gibiydi ve olası bir Pragmatist ve Reformcu işbirliğinin gerçekleşmesi Ahmedinejad'ı tedirgin ediyordu. Bu yüzden güvenlik güçlerinin olası bir halk gösterisine hazırlıklı olmaları gerekiyordu. Hamaney, özellikle genç İranlıların büyük çoğunluğuna Reformcu ve Pragmatist İranlılar özellikle genç İranlıların büyük çoğunluğuna ne kadar önemli olduğu göz önüne alındığında, Ahmedinejad hükümetini sosyo-kültürel politika üzerine kısıtlıyordu. Ahmedinejad'ın hükümeti, bazı elbise-kodu ihlalleri ve toplumsal cinsiyet karması ihlalleri üzerinde baskı yapıyor ve bu konular üzerinde daha büyük bir liberalleşme eğilimi muhtemelen en azından şimdilik sona ereceğı belirtileri gösteriyordu. Bununla birlikte 1980 sert dış politik standartlara geri dönüleceğini pek görünmemekteydi. İran dış politikası bu dönemde bir çok gözlemcinin öngördüğünden daha az aşırı oldu. Hamaney İran'ın içişlerinde ABD'nin müdahalesini tetiklemekten kaçınmak istiyordu. Ayrıca İran'ın AB ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerini sürdürmeyi veya genişletmeyi ve İran'a karşı ABD-AB birleşik cephesinin oluşmasından kaçınmayı hedefliyordu (Rakel, 2007).

Mahmud Ahmedinejad seçim öncesi konuşmalarında daha çok ülkenin iç politik tartışmasına ve ekonomik durumuna odaklanmıştı. Ancak iktidara geldikten sonra, uluslararası sistemin yapısını ve doğasını sorgulayarak, batıya yönelik saldırgan politikanın ihtiyaçları hakkında konuşmaya başladı. Batı ülkelerinin dış politik zayıflıklarını ve başarısızlıklarını vurgulayarak İran'ın suçlanan bir ülkeden tutumu şikayetçi olarak bilinen bir ülkeye dönüştürmeye çalışıyordu.

Ahmedinejad dönemi İran dış politikasının ilkeleri:

1. *Uluslararası ilişkilerde adaletin yeniden canlanması ihtiyacı.* Ahmedinejad, ana sloganı ve programının ekseni olarak adaleti duyurmuştu. Adalet sadece iç politikadaki köktendinci söylemi değil, aynı zamanda onun ağırlık merkezi ve dış politikada ifade ve özdeşleşme odağını da vurgulamaktadır. Bu nedenle, adalet

uluslararası alanda Ahmedinejad hükümetinin dış politikasının temelidir.

2. *Uluslararası arenada İslam Devrimi değerlerin ve ideallerin vurgulanması (köktencilik)*. Ahmedinejad hükümetinin en önemli dış politika dizini köktenciliktir, bunun anlamı, uluslararası alanda İslam devriminin temelleri, değerleri ve ideallerine dönüşüdür. Ahmedinejad yeniden tanımlanmış ve yeniden vurgulanmış İslami devrimin birincil ideallerini kendi hükümetinin çıkış noktası olarak vurgulamıştır.
3. *Uluslararası sistemde revizyonizm (var olan uluslararası düzeni bozmak)*. Kuşkusuz, bu dönemin söylemi (köktencilik) diğer İslamcılık alt söylemlerinden ayıran şey, uluslararası düzen ve sistemin anlam ve pozisyonudur. Fundamentalist söylem perspektifinden, uluslararası düzen ve sistem tamamen adaletsiz, yasadışı ve arzu edilmezdir. Bu uluslararası sistem adaletsizliğin, eşitsizliğin, ayrımcılığın ve egemenliğin uygulanmasının somut sembolü ve yönüdür. Ahmedinejad hükümetinin dış politikasının en önemli programlarından ve hedeflerinden biri, konum ve adaletsizlik düzeninin ve dünya hakimiyeti sistemini açıklanmasıdır. Ahmedinejad, enerjisinin ve diplomatik gücünün çoğunu, istenmeyen uluslararası gerçekliği tanımlamak ve analiz etmek için harcıyordu.
4. *Uluslararası örgütlenmeye karşı eleştiri ve örgütlerdeki reformlara duyulan ihtiyaç*. 9. ve 10. hükümetlerin yükselişi ile İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında önemli değişiklikler yaşandı. Ancak, bağımsızlığa dikkat, saygının, ilginin ve bilgeliğin gözetilmesi gibi bazı ilkeler halen gündemdeydi. Meşruiyet, kabul edilebilirlik ve bazı kurumların performansı Dünya Bankası ve IMF gibi bölgesel ve uluslararası meclisler yine kapitalizmin performansı ve bağımlılığı nedeniyle sorulmuştu. BM, özellikle Güvenlik Konseyi, Ahmedinejad tarafından eskisinden daha fazla eleştirildi ve kısıtlama, karar verme yöntemlerinin reformlara olan ihtiyacı ve adalet yönelimi üzerinde durmaktaydı.
5. *Anti-taciz veya kibir*. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının en önemli davranışsal ilkelerinden biri de son otuz yıldır anti tahakküm veya kibirdir. Ahmedinejad hükümeti, anti-tahakküm veya kibir dış politikanın önceliklerinden ve hedeflerinden biri

belirleyerek egemen oldu. Dokuzuncu hükumete göre, Avrupa ülkelerinin ve ABD'in İran yaklaşımının kökleri onların etik ve saldırgan davranışlarıdır.

6. *Doğuya bakış politikası*. Doğu'ya bakma ve İran'ın Asya ülkeleriyle ilişkilerinin yayılması politikası, dokuzuncu hükümetin yükselişinden sonra İran'ın dış politikasıyla ilgili olarak görülen en önemli sorunlardan biridir. Aslında, İran'ın batı ülkeleriyle ilişkilerinin etkinliğine erişiminin olmaması, Doğu ile ilişkilerin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu ilkelerin temel dayanağı, siyasi arkadaşların ve ekonomik sözleşmelerin uyumuyla ülkenin ekonomik ve politik çıkarlarını hizalamaktı. Batı ve Amerika'nın nükleer tehditleri bu yaklaşımın oluşumunu hızlandırıyor. Ahmedinejad hükümeti, politik ve güvenlik hizmetlerinde bağısız olmak istiyor ve buna bağlı olarak, İran ile siyasi meselelerde ve tersi durumda işbirliği yapmayan bloklara kıyasla ülkenin Asya ve Doğu ülkelerine katılmayı tercih ediyordu.
7. *Üçüncü dünya-çılık*. Üçüncü dünya, bir tür söylem ve anti - sömürgecilik, anti-emperyalizm ve anti-hegemoniğin doğasına sahip olan uluslararası politik anlam sistemidir. İslam Devrimi'nin 1979'daki zaferinden sonra, üçüncü dünya ülkeleri, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının politikalarından biri olarak kabul edildi. Ancak, bu meseleye özel bazı meseleler yapılmadığı için, yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Mahmud Ahmedinejad öncü ve yapıcının rolüne vurgu yaparak 20 yıllık vizyonların kurulması, ikili ve çok taraflı ilişkilerde, özellikle Afrika ve Latin Amerika ülkeleri olmak üzere üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilere dikkat çekmiştir (Tavana, 2016 58-60).

Ahmedinecad döneminde İran siyasal dünyasında baş veren en önemli gelişme, İran nükleer programı ve bu programın uluslararası alandaki etkisidir. Şah döneminde İngiltere ve Amerika Birleşik devletlerinin desteğiyle başlanılan nükleer program, 1991 yılında yeniden yapılanma süreci gerçekleşirken yeniden İran gündemindeki yerini tutmuştu. BU yıllarda İranın nükleer ortağı Rusya olmuştur. 8 Ocak 1995 tarihinde Rusya ve İran devletleri görüşmeler sonrası nükleer işbirliği anlaşması imzalamıştır. ABD ve AB baskılarına rağmen bu anlaşma günümüzde de kendi etkisini korumaktadır.

2006 yılında George Bush bir konuşmasında "İran halkına şunu söyleyeyim: Tarihinize saygı duyuyoruz. Kültürünüze saygı duyuyoruz. İnsanlarınızın girişimcilik yeteneklerine hayranlık duyuyoruz. İran halkına egemenliğinizin önemini anladığımı söyleyeyim; gururlu millet ve vatandaşlarınız için olumlu bir geleceğe sahip olmak istiyorsunuz "dedi Bush, ve "Nükleer meseleyle ilgili olarak," diye devam etti, "Anladığım kadarıyla, sizin ilgi alanınızda “egemen menfaatiniz ve egemen hakkınız” olarak nükleer güce sahip olmanız gerektiğini anlıyorum. Bunu anlıyorum. Ama aynı zamanda İran halkı, hükümette bir sivil nükleer güç endüstrisinden elde edilen bilgiyi kullanarak, birtakım liderlerin (İsrail’e saldırmak ve İsrail’i tehdit etmek için) hedeflerini yerine getirebilecek bir silah geliştirmek niyetiyle ilgili derin kaygılar var. Amerika Birleşik Devletleri’ne ve İran halkına, sivil nükleer güce sahip olmak için haklı arzularınızı yerine getirmeye yönelik bir çözüm için çalışmak isteyeceğimi söyleyebilirim. ”

Bush, "İran halkına çatışmak istemediğimizi söyleyebilirim," diye ekledi. (İgnatius, 2006).

Ahmedinejad ABD Başkanının bu açıklamalarından önce ona bir mektup göndermiş, ABD devletinin politik yanlışlarını, İran devletine olası bir saldırının sonuçlarını, İran devletinin İsrail konusundaki fikirlerini, diğer devletlere bakış açısını, Amerika-Irak saldırısının bir hata olduğunu belirtmiştir (http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/05/09/AR2006050900878.html , 27.05.2018).

Ancak Bu mektup Bush tarafından ciddiye alınmamış, Batı devletlerinin kaygıları gereği, İranın nükleer silah üretimine izin vermediğini açıklamıştır.

Ahmedinejadın dünya gündeminde yerleşmesinde bir diğer açıklaması da İsrail’e yönelik yaptığı açıklamalarıdır. Ahmedinejad İsrail’i “yeryüzünden yokolması” gereken “utanmaz bir leke” olarak nitelendirmiştir. Buna ilave olarak: “İsrail’i tanıyan herkes, İslami ulusun öfkesinin ateşinde yanacak, Siyonist rejimi tanıyan herhangi bir İslami lider, İslam dünyasının teslimiyetini ve yenilgisini kabul ettiği anlamına gelir.” Şeklinde bir söylemde bulunmuşdu. Bu Konuşması derhal ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve İsrail tarafından kınandı. Ancak Ahmedinejad uzlaşmayı reddetti ve: "Filistin'deki yeni saldırıların İsraili İslam dünyasının yüzünden sileceği şüphesi yok." İran İslam Devrimi'nin

lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni'yi hatırlatarak şöyle dedi: “imamın dediği gibi, İsrail haritadan silinmelidir.” şeklinde açıklama yaptı. (<https://www.theguardian.com/world/2005/oct/27/israel.iran>, 27.05.2018) Ahmedinejad'ın bu konuşmaları ABD ilişkilerinde gerileme yaşanmasına sebep olmuştur.

Genel olarak önceki hükümetin tam tersi bir yönde dış politika izleyen Mahmud Ahmedinejad 2013 yılı 14 Haziran seçimleri sonrasında yerini Hasan Ali Ruhaniye bıraktı.

3.5 HASAN RUHANI DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI

Rouhani, 12 Kasım 1948'de, İran'ın Sorkheh şehrinde, erken yaşlarda siyasal meselelere maruz kaldığı Hassan Feridon olarak doğdu. Gençken Din okuyan Hasan, sonunda “din adamları topluluğu” anlamına gelen Ruhani soyadını kabul etti.

Ruhani hukuk derecesini Tahran Üniversitesi'nden aldıktan sonra, yüksek lisans ve doktora derecesini 1990'larda İskoçya'da Glasgow Caledonian Üniversitesi'nden aldı. Lisans günleri boyunca, Ruhani İran'a, Şah'a karşı muhalefetini ve sürgündeki din adamı Ruhollah Humeyni'yi desteklemek için gitti. (<https://theiranproject.com/blog/2018/02/15/meet-iranian-president-hassan-rouhani-vision-modern-iran/>, 27.05 2018)

1977'de Rouhani, ülkeden ayrılmak zorunda kaldı ve bundan sonra Paris'te Humeyni'ye katılarak Avrupa'daki öğrencilere hitap etmeye başladı. 1979 İran Devrimi'nden sonra Humeyni'nin hükümeti yeniden inşa etmesine yardım etmek için İran'a döndü. Sonraki yıllarda Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri konumuna yükseldi ve Yüce Lider'e tavsiyede bulunan önemli bir organ olan “Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi” nin uzun sürelik üyesi oldu.

Ruhani'nin İran İslam hükümet sistemini sona erdirmeye ya da önemli reformlar gerçekleştirmek konusunda bir ilgisi yoktu. Muhammed Hatami'nin liberal-pragmatik vizyonunun ya da Mahmud Ahmedinejad'ın ideolojik-popülist duruşunun aksine, 14 Haziran seçimleri sonrası İran cumhurbaşkanı olan Hasan Ruhani, merkezci-

pragmatik bir gündem peşinde koşuyordu. Kampanya platformunun böyle bir vizyonu vardı:

İran, Batı dünyasıyla ciddi müzakerelerde bulunacak, bölgesel çatışmaları azaltacak, ekonomik iyileşmesine ve halkının nükleer programının üzerindeki genel refahına öncelik vererecekti (Mohshipouri ve Dorraj, 2013).

Ruhani, ofisindeki ilk yılını İslam Cumhuriyeti'nin uluslararası toplumdaki imajını geliştirmek ve kendisini ve hükümetini Batı ile ciddi bir şekilde ilgilenmeye hazır olduğunu resmetmek için harcadı. Kabine, Batılı üniversitelerin ileri dereceleri olan bakanlar çokluk teşkil etmekteydi, ABD üniversitelerinden doktora yapan kabine üyeleri Başkan Obama'nın kabinesindekilerden çok daha fazlaydı. Bu onların Batılı sosyal değerlerin savunucuları olduklarını ifade etmemekte , Batı'da yaşadıkları için, birçoğu önceki Bakanlardan daha çok İran'a yönelik Batı algılarını daha iyi anlamaktaydılar. Ne var ki, Rouhani'nin dış politika yaklaşımı, Ahmedinejad'ın üslubunda belirgin bir şekilde farklılık gösterirken, her ikisinin de hedefi, Tahran'ın bölgedeki etkisini en üst düzeye çıkarmasıydı - İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana cumhurbaşkanlarının ortak ve temel bir dış politika hedefi. Dış ilişkilerde, Ruhani'nin eylem özgürlüğü, Dini Liderlik makamının yanı sıra, İran Devrim Muhafızları Ordusu (IRGC) tarafından uygulanan önemli etki ile de ağır bir şekilde sınırlandırılıyordu. Bu, Ruhani'nin dış ilişkilerde hiçbir etkisinin olmadığı anlamına gelmemekte , sadece temel politika soruları üzerinde görüş sahibi olan Dini Lider'in kulağı için diğer güçlü organlarla rekabet etmesi gerektiğini göstermekteydi. Ruhani, IRGC'nin bir ürünü değildir ve sadece eski üyelerini hükümet ve bölgesel politikada değil, aynı zamanda işinde hüküm sürmek için de azaltmayı amaçlamıştır.

Dış politika meselelerinde Yüce Lider'in merkeziliği, Tahran'daki hükümet değişikliğine rağmen, İran politikasında büyük bir süreklilik olduğunu göstermiştir. En önemlisi, İran Suriye'deki Esad rejimini destekliyordu. Bununla birlikte, Ruhani ve onun öncülü arasında bazı önemli farklılıklar vardı. Ruhani İran'ın bölgedeki rolünü genişletmenin anahtarının ekonomisini güçlendirmek olduğuna inanıyor. Ahmedinecad sa, ekonomiyi sadece iç politika meselesi olarak görmüşdü. Ruhani için, İran'ın ekonomik durumunu iyileştirmek yalnızca hükümeti için yerel desteği sürdürmek için değil, aynı zamanda İran'ın bölgesel ve küresel

ilişkilerde nüfuzunu artırmanın anahtarıydı. Suzanne Maloney'nin de belirttiği gibi, “Rouhani İran'ın ekonomik gücünün ulusal gücün ayrılmaz bir parçası olduğunu anlıyordu. Bu nedenle kabinesini teknokratlarla doldurdu ve Ahmedinejad taraftarlarının kilit hükümet pozisyonlarından arındırdı.” (Shanahan, 2015).

Ruhani, aynı zamanda, İran'ın yerine getirilmemiş önemli bir ekonomik potansiyele sahip bir ülke olarak algılamasına da güveniyordu. İran, 70 milyondan fazla insanın iç pazarına, yüksek eğitilmiş bir işgücüne ve İran, bölge ve Batı arasında ekonomik ve kültürel bir köprü görevi görecektir önemli bir diasporik nüfusa sahiptir. Yaptırımların muhtemel sonunu hayal etmek, potansiyel yatırımcıları zaten heyecanlandırmaktaydı. Londra merkezli bir yatırım firması olan Renaissance Capital'in baş ekonomisti Charles Robertson, yıllarca süren bir izolasyondan sonra, dünyanın en büyük kapalı pazarlarından biri olan İran'ın iş dünyasına açılma sınırında olabileceğini belirterek, “Bu, dünyada neredeyse bir gecede aniden erişilebilen son büyük fırsattır” söyledi. (https://www.washingtonpost.com/business/eager-investors-wait-for-door-to-open-in-iran/2014/09/18/cd30e3a6-3cff-11e4-b03f-de718edeb92f_story.html?utm_term=.d50368fade4e, 27.05.2018)

Avrupa-İran Forumu Ekim 2014'te Londra'da gerçekleştirildi ve izolasyon sonrası İran pazarındaki ticaret ve yatırım fırsatları değerlendiriliyordu. Ancak petrol fiyatlarının çökmesi zaten zor bir ekonomik yönetim sorununu daha da zorlaştırdı.

Eğer Rouhani İran dış politikasını yeniden yönlendirecekse, bir dizi önemli konu ve ilişkiyi ele alması gerekecek. Bunların başında ve en önemlisi nükleer meseledir. Siyasi sistem içinde bütün yabancı ve savunma politikacılarını bir araya getiren kurum İran Yüksek Güvenlik Konseyi'ne önceki hizmetleri, Hatemi döneminde nükleer dosya baş müzakerecisi olması Ruhani'yi, İran'ın P5 + 1 ile olan görüşmelerini yeniden canlandırmak için uygun bir insan haline getirdi.

Ruhani'nin seçilmesi, nükleer konuya bir çözüm bulmada bulmacanın önemli bir parçasıydı. İran'la Ahmedinejad yönetimi altındaki P5 + 1 arasındaki görüşmeler, Fransa Dışişleri Bakanı Laurent Fabius'un sözleriyle, “sağrılarla diyalog” yapmak gibiydi (Holmquist, 2016).

Ruhani, nükleer konuyu çözmenin İran'ın ekonomisini güçlendirmek ve uluslararası izolasyonunu sona erdirmek için kritik olduğunu anlıyordu.

Bu, Başkan ve hükümetinin programı desteklemediği anlamına gelmemektedir. Zira, sorunun İran'ın muhalifleri tarafından İran'a baskı, yaptırım ve tecrit etmek için kullanıldığına inanıyorlardı. İran'ın nükleer haklarını koruyabileceğine ve bölgesel ve uluslararası katılımı önünde bir engel teşkil etmeyecek şekilde uzlaşmaya varabileceklerini düşünüyorlardı.

Nükleer meselenin başarılı bir çözümü, İran'ın bölgedeki nüfuzunun hemen iyileşeceği anlamına gelmiyor. Ekonomiyi düzeltmek yıllar sürecektir ve Tahran hala Suriye ve Irak'ta önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Ancak Tahran, uzun oyunu rakiplerinden çok daha iyi oynayabilmekteydi (Shanahan, 2015).

İç siyasi muhalifler, Ruhani ve ekibine, yalnızca politik sermaye yapmak istedikleri ve İran'ı zayıflatmak gibi herhangi bir anlaşmayı resmetmeye çalıştıkları için karşı çıkmaktaydılar. Şimdiye kadar, IRGC gibi gruplardan gelen muhalefet kamuya açık bir şekilde sürdürüldü; Gerçekten de, genellikle müzakereleri destekliyorlardı. Ancak, IRGC ve diğer muhafazakârlar nükleer müzakere politikasına gerçek girdinin geliştirildiği Yüce Ulusal Güvenlik Konseyi'nde iyi temsil edilmektedir. Bu, muhalefetin kamuoyu önünde değil, özel forumlarda en etkili şekilde dile getirileceği anlamına gelir. Çoğu İranlılar nükleer mesele ile ülkenin ekonomik şartları arasındaki bağlantıyı anlarken, çoğu ülke ülkelerinin nükleer programını bilim ve mühendislik becerilerinin somut bir ifadesi olarak görüyorlardı. Müzakere edilmiş bir çözüme ulaşmak için yapılan imtiyazların kesin niteliği, kamuoyuna çok dikkatli bir şekilde eklenmeliydi. Aynı zamanda, başarılı bir müzakere, İran'ı uluslararası izolasyondan uzaklaştıran ve iç desteğini güçlendirecek liderler olarak Ruhani ve Dışişleri Bakanı Muhammed Javad Zarif'in itibarlarını arttıracaktı. Ancak, sonuçta, herhangi bir anlaşma Dini Lider'in desteğini almak zorunda kalmakla sonuçlanacaktı.

Nükleer müzakereler, ABD-İran ilişkilerinde, iki tarafın, devrimin sonrasındaki ilişkilerin bozulduğundan beri ilk kez derin ve uzun süreli yüz yüze görüşmelerde bulunduğu önemli bir gelişmeyi temsil ediyordu. Ancak, müzakereler başarılı olsa bile, derin tarihsel güvensizlik göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla normale dönmesi ihtimali azdı. Nükleer anlaşmanın ötesinde, Rouhani muhtemelen biraz doğası tanımlanmamış olan Washington ile ilişkisini kurmaya çalışmaktaydı. Bu amaçla, Sonunda artan endişeyi

sonlandırabilirdi, ancak herhangi bir anlaşma Dini Lider'in desteğini almak zorundadır. Almazsa gerçekleşemezdi. Dini Lider'in mevcut muhalefetine rağmen, Tahran, bölgesel olarak Irak ve Afganistan gibi sorunlu noktaları kullanarak Washington ile daha yakın ilişkiler kurabilir.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki gerginlikler, Ruhani yönetimi sırasında başa çıkma olayları tetikledi. İran'ın daha ılımlı bir hükümete sahip olması, İran'a karşı tutumsuzca hareket eden Riyad için bir fark yaratmıyor gibi görünmekteydi. Ancak Nükleer anlaşma ile, dış dünyadan tecrit eden bir İran'ın Uluslararası alanda etkisinin artması, ülkelerle bağlantı kurması bölgesel rekabette daha büyük bir tehdit oluşturabileceğini göstermekteydi (Holmquist, 2016).

Rouhani döneminde, özellikle büyüyen bölgesel liderlik boşluğu göz önüne alındığında, İran'ın Ortadoğu'da daha az izole ve daha etkili bir şekilde ortaya çıkması için bir fırsat vardı. Bir rejim içersinde ve selefinden daha ince ve sofistike bir operatör olarak, Rouhani, İran politikasını bu fırsatı gerçekleştirme olasılığı daha yüksek bir yönde değiştirme potansiyeline sahip olduğu aşıkardır.

Ancak netice itibarile hem yerel olarak, hem muhafazakâr rakipler hem de Yüce Lider tarafından kendisine verilen sınırların bir sonucu olarak, hem de İran'ı mezhep yoluyla izlemeye devam edecek olan ülkelere bölgesel olarak bunu yapabilme yeteneği üzerinde önemli kısıtlamalar vardır. Bu sınırlamaların Ruhani politikasına etki edeceği de aşıkardır.

3.6 İRAN DIŞ POLİTİKASINDA ORTADOĞU

Ortadoğu bölgesi her zaman, yeraltı kaynakları (petrol ve gaz), jeostratejik konumu gereğince İran dış politikasında her zaman önemli yer tutmuştur. 1979 İran İslam Devrimi gerçekleştikten sonra Orta Doğu'un uluslararası politik alanda git gide değer kazanması, bölgeye yönelik gerçekleşecek her türlü saldırının ve ya tehdidin doğrudan İran'a etki etmesi ve son olarak 1979 sonrası cumhurbaşkanlarının dış politika hedeflerinde bölge devletleri ile işbirliği ve ilişkilerin geliştirilmesi olması Orta Doğu bölgesini İran için daha önemli bir alan haline getirmiştir.

1979'daki devrimden sonra, İran'ın dış politika algısında büyük bir ayrılık vardı. Bu ayrışmaya neden olan Humeyni'nin dış politika ilkelerini listelemek mümkündür:

-Tamamamen tarafsızlık,

-Uluslararası güç bloklarından uzak durmak,

-Özellikle üçüncü dünya ülkeleri ve diğer ülkelerle politik ve ekonomik ilişkiler kurmak,

-İslam dünyasının en güçlü ve öncü ülkesi haline gelmek, İslami devrimin ihracı yoluyla din merkezli dış politika ile yeni bölgesel düzeni oluşturmak.

Devrimden sonra, İran, “Devrimin ihracatı” politikasını uygularken, Irak Şattülarap'ın su yolunu kontrol etmek amacıyla harekete geçti. Bu dönemde ABD, İran'daki hükümet ve İran'ın İslam dünyasını bütünleştirme girişimini engellemek amacı için Irak'ı destekliyordu (Semiz ve Akgün, 2005).

Devrim sonrası “Devrim İhracı” politikasını dış politikanın temel ilkelerinden biri yapılması ile İran bölge devletleri ile, meşru olmayan yönetimlere karşı mücadele eden İslamcı ve ya Devrimci hareketlerle ilişkiler geliştirmeye çaba göstermiştir. İlk başta Şah yönetiminin yıkılmasını sevindirici bir haber olarak kabul eden bölge ülkeleri, bir vakit sonra Devrimin "emperyalist” bir düzeni yıktığının farkına varmışlardır. Orta doğu ülkelerinin bir çoğu bu dönemde kraliyyet tarafından yönetilmekteydi. Aynı devrimin kendi ülkelerinde yaşanması olasılığı bile İranla ilişkilerine olumsuz etki bırakmıştır. Bu düşünce yapısı, “Devrim ihracı” politikası ve sonrasında Suudi Arabistan, Sudan, Ürdün ve Mısır'da gerçekleşen İslami hareketler, ülkelerin daha da rahatsız olmasına ve bu devletlerin İran devletini bölge ilişkilerinden uzaklaştıracak politikalar izlemeye itmiştir.

Devrim sonrası İranın ilk yıllarında İranın Ortadoğuya yönelik politikası dört temel ilke ile şekillenmiştir:

1. Arap Direniş Cephesi üzvleriyle işbirliği çerçevesinde ilişkiler geliştirmek.

2. Türkiye ve Pakistanla karşılıklı saygıya dayalı, pragmatist ilişkilerin geliştirilmesi ve bu sırada bir birinin devlet işlerine karışmama ilkesine uymak beklenmekteydi.
3. Basra Körfezi ve Orta Doğunun tutucu Arap ülkelerine muhalif bir konumda yer almak.
4. İsrail karşıtı bir duruş sergilemek. (Kashef Asl, 2009).

1980 yılında İran-Irak savaşının başlamasıyla bölgedeki ülkelerin Irak yanlısı bir konum almaları İran politikasında değişikliklere ihtiyaç olduğunun habercisi olmuştur. Aynı yılda Körfez ülkeleri tarafından kurulan “Körfez İşbirliği Konsey” ülkelerin İrana karşı örgütlü cephe almasına olanak sağlamıştır. Bölgedeki güvenirliliği sağlamak amacıyla KİK bölgeye yabancı kuvvetleri çağırmıştır.

İran-Irak savaşı etkileri sonraki dönemlerde de kendini göstermiştir. Bölge devletleri Hatemi dönemi “diyalog” politikasına kadar İran devletini tehdit olarak görmüş, sürekli ilişkiler kurmaktan çekinmişlerdir.

İran’ın genel olarak Savaş dönemindeki Ortadoğu politikası inceledikte, İranın temel amacının bölgede başat güç olmak olduğunu ve askeri ve ekonomik alanlarda gelişerek bölgesel değerini artırmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu yıllarda İran devleti ile Basra Körfezi ülkeleri arasında ilişkilerin gerginleşmesinin belirli nedenleri vardı:

1. İranın “Ne Doğu Ne de Batı” ilkesine dayanan dış politikası
2. Devrim sonrası İran devletinin bölge ülke yönetimlerinin meşru olup olmamasını sorgulamaya başlaması.
3. KİK in kuruluşu ve İrana karşı bir cephe olması.
4. Bölgedeki ülkelerin İran-Irak savaşında Irak devletini desteklemesi
5. ABD ve diğer dünya güçlerinin bölgeye asker göndermeleri ve Irak devletini desteklemeleri.

Humeyni'nin ölümünden sonra, 1989'da İran ideolojik / devrimci siyaset düşüncesini bir yana koymakla, İzolasyon durumunu ortadan kaldırmak amacıyla oldukça pragmatik ve pasifik bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda sırasıyla Başkan Rafsanjani (1989-1997) ve Hatemi (1997-2005) “ılımlılık” ve “diyalog” temelli dış politikaya yönelmiş, sınır komşularıyla ilişkileri iyileştirmek için çaba

göstermişlerdir. Ahmedinejad (2005-2013) döneminde olumlu bir imaj uygulamalarının tersine çevrileceğini önceden belliydi (Arslan, 2016)

İran İslam Cumhuriyeti'nin Humeyni'nin vefatından sonraki Ortadoğu politikasında üç önemli yönelim vardı:

1. Basra Körfezi'nin Güvenliği konusu
2. Irak devletinin aktif karşı dış politikasının kontrol edilmesi.
3. Basra Körfezi ülkeleri ile işbirliği seviyyesinde ilişkilerin geliştirilmesi.

Körfez bölgesinin güvenliği İran için her zaman önemli olmuştur. Körfez savaşı boyunca İran yönetimi bu savaşın onlara da zarar verdiği söylemlerinde bulunmuştur. Ancak Körfez güvenliliği açısından en önemli sorun Körfez ülkelerinin kimi tehdit olarak algıladığına yönelik olmuştur. İran açıklamalarında ABD devletinin bölgedeki güven sorunsalının nedeni olduğunu savunmuştur. Ancak Körfez devletleri bunu böyle görmemiş asıl tehdit olarak önceki dönemlerden “Devrim ihracı” gerçekleştiren İran devletinin güvensizlik sorunsalının nedeni olduğunu savunmuşlardır. Körfez ülkeleri güçler arası dengeyi bölge dışı ülkeleri kullanarak sağlamaya çalışmışlardır. Bu politikaları da ABD'in işine gelmiştir. (Kashef Asl, 2009).

Ne zaman ki, 1992 Krizinden sonra Körfez ülkeleriyle ilişkiler bozuldu, güvenlik düzenlemesi konusunda bir anlaşmaya varılamadı ve Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Kuzeyde yeni devletler oluştu İran dış politikası yeniden yapılanma sürecine girdi. “Ne Doğu ne de Batı” politikası artık “Hem Kuzey hem de Güney” ile değiştirilmişti. İran için artık ABD ile güvenlik anlaşması imzalayan Körfez ülkeleri yerine yeni oluşan Sovyet cumhuriyetleri, Hindistan, Pakistan. Afganistan ve Çin gibi diğer devletler daha sempatik gelmekteydi. 1992 Krizinde Küveyt'in işgali konusunda İran devletinin söyledikleri de dönem Orta Doğu politikasını eks etdirmektedir. Irak devletini saldırı dolayısıyla kınadığını belirten İran yönetimi, Küveyt'e de önceki yıllarda Irak'a verdiği desteği hatırlatmıştır.

Irakı kontrol altına alma politikasında İran son olarak “Ne Savaş, Ne de Barış” ilkesini uygulamıştır. Körfez krizini “Mücahitlere darbe indirmek için kullanmış, ancak verdiği destek siyasi ve ya lojistik destekden öteye geçmemiştir. Bununla İran uluslararası güçlerle beraber politika izlemek

isteğini göstermiş, Saddam Hüseyin’e muhalet oluşturmakla beraber, Irakda İslam Cumhuriyeti oluşturmak fikrinden vazgeçmiştir.

Irak devletinin Küveyte saldırısının İran için olumlu tarafı, İrana diğer Suudi Arabistan’ı başta belirtmekle Körfez ülkeleriyle ilişkiler geliştirmesine olanak sağlamış olmasıdır. Arabistan ve İran ortaklaşa bir kararla OPEC üyesi ülkelerin işgal sonrası Küveyt devletine yardım amaçlı petrol üretim payının bir hissesini zarar çeken ülkeye devretmişlerdir. OPEC başkanlığı problemi de iki ülkenin ortaklaşa anlaşması sonucu hall olmuştur. Ancak önceki dönemlerde Orta Doğu ülkelerinin İrana kaşı olan güven sorunu halen devam etmekte olup ilişkilerin daha yüksek safalara çıkmasına engel töretmiştir.

Bu dönemde İran Filistin ve Lübnan politikasına aynı şekilde İslami Hareketlerine destek vermeğe devam etmiştir. Her ne kadar İranın özgürlük hareketlerine özellikle Filistin Özgürlük Hareketi’ne maddi ve manavi desteği 8 yıllık savaş süresinde bile devam etse de, savaş sonrasında da İran İslam Cumhuriyeti’nin İslam dünyasının yapılanmasında kendini sorumlu tutmasıyla bu destek daha da artmıştır. Bu bağlamda İslami Müşavir Meclisi (Meclis) 9 Mayıs 1990 yılın’da “İslam Devrimi’nin Filistin Halkına Desteği Yasası”nı kabul etmiştir. (<https://icpalestine.parliran.ir/en/Content/artgroup/International%20Conference%20on%20Supporting%20Palestine%20Intifada> , 30.05.2018)

Madrid Konferansının keçirilmesi ve içinde İsrail ile Filistin, Ürdün, Suriye, Lübnan gibi devletlerin bulunduğu Ortadoğu Barış sürecinin başlamasıyla. İran yalnız taraf olarak kalmışdı. Ancak İran 19-22 Ekim 1991 yılında Madrid Konferansına cevap niteliğinde “Uluslararası Filistin İntifadasına Destek Konferansı”nı gerçekleştirmiş (Diğer ismiyle Tahran Konferansı), böylece İslam dünyasında “Tüm Müslümanların destekleyicisi” mevkisini güçlendirmiştir.

1997 yılı 23 Mayıs seçimlerinde Hatemi İran Cmhurbaşkanlığı vazifesine yükselmişdi. Rafsancani dönemi bölge devletleri ile ilişkilerde güven kazanılması amacıyla yürütülen politika Hatemi döneminde Körfez devletleri ilişkilerin önceki dönemlere nazaran iyileşmesi gibi bir sonuç doğurmuştu. Bahsi geçen dönemde İran ile bölgenin diğer güçleri, Arap devletleri olan Suudi Arabistan ve Mısır ile ilişkiler gelişme kaydetmiştir.

Önceden de belirttiği gibi Körfez Savaşı gerçekleştiği dönemde diğer Arap ülkeleri bölgeye yabancı güçlerin askeri güç yerleştirmesine izin vermişlerdir. Bu sorunsal Hatemi döneminde de devam etmekteydi. İran Cumhuriyyetinin amaçlarına ulaşması doğrultusunda üç seçenekten birini seçebilirdi.

- Yabancı askerlerin bölgeye yerleşmesini Arap devletleri gibi kabul etmesi. Bu seçenek İran devletinin çıkarlarıyla uygunluk göstermemekteydi. Eğer durum şimdiki gibi devam edecek olursa yaşanacak krizler bölgede ABD-İran savaşının çıkmasına bile sebep ola bilirdi.
- Arap devletlerinin seçimini kabul etmek ancak onları tehdit ederek Ortadoğudaki güvenliliği sağlamak amacı doğrultusunda denge politikası yürütmek seçeneği de olası bir seçenektir. Ancak bölgeyi tehdit altında tutmak hem masraflı hem de riskli bir işti o yüzden bu seçim de İran çıkarlarıyla uyumsuzluk göstermekteydi.
- Son olarak bölgesel devletlerle işbirliği kurarak yabancı devletlerin alandan uzaklaştırılması seçeneği. İran devleti bu seçeneği benimsemiş ve Körfez ülkeleri ile ikili güvenlik anlaşmaları imzalamak yoluna gitmiştir. İranın ABDyi bölgeden uzaklaştırma politikası doğrultusunda Arap ülkelere yönelik güven kazandırıcı tedbirler hayata geçirmiş, Güvenlik ve Saldırmazlık anlaşmaları imzalamış, Ekonomik alanda ortak çalışmalar gerçekleştirmek ve işbirliğini sağlamak amacıyla eylemlerde bulunmuştu (Kashef Asl, 2009).

Hatemi döneminde Körfez ülkeleri ile ilişkili bir diğer teşebbüs Arap Birliği üyesi olmak teşebbüsüdür. 2003 yılında İran resmen üye olmak isteğini Arap Birliğine başvurarak belirtmiştir. İran birliğe üye olarak kabul edilirse bunun bir sıra olumlu sonuçları olacaktır. İran-Arap ilişkilerinin iyileşmesi tarafında önemli bir adım atılacaktır, Arap Birliği Filistin ile ilgili politikada artık daha güçlü bir cephe olacaktır, İsrail'in ABD için az da olsa önemi azalacaktır, İran, Irak sisteminin yeniden kurulmasında daha fazla etki sahibi olacaktır. Hatemi dönemi Ortadoğu ile ilişkiler uzun yıllar sonra denge halinin hakim olduğu bir dönem oldu.

Mahmud Ahmedinejad 2005 yılında seçimleri kazandığında İran Dış politikası yeniden radikalist ve islamcı bir şekil almaya başlamıştı. İran'ın Arap devletleri ile ilişkileri, kısmen , on yıllar önce

gerçekleşen İslami Devrimi'nden, Birleşik Devletler'in nükleer konu hakkındaki düşüncelerinden ve Terörle Savaş üzerine İran'a karşı birleşik bir cephe kurma yönündeki çabalar nedeniyle karmaşık bir hal almıştı.

(https://www.nytimes.com/2008/01/14/world/middleeast/14prexy.html?_r=1&oref=slogin , 31.05.2018) Ahmedinejad, ikili ticaretin teşvik edilmesi ve İran'ın Körfez İşbirliği Konseyi'ne girmesi için duruşunu teşvik ederek Arap ülkeleriyle uzlaşmaya çalıştı. İran Körfezi dışında Ahmedinejad, başta Mısır olmak üzere diğer büyük Arap devletleriyle ilişkileri yeniden kurmaya çalıştı. Mısır ile İran 2011 yılı Mısır devriminden sonra daha da yaklaştılar. Ve bu iyileşme ile İran donanma gemileri İran İslam devriminden sonra ilk defa Süveyş kanalını geçtiler.

Ahmedinejad dönemine Irak ile de ilişkilerde gelişmeler yaşandı. Irak-İran savaşından sonra ilk kez İran cumhurbaşkanı Iraka ziyaret gerçekleştirdi. 2 Mart 2008 yılında gerçekleşen bu iki günlük tarihi ziyaret öncesinde Ahmedinejad “İrak'ı Saddam Hüseyin gibi bir diktatör olmadan ziyaret etmek iyi bir şey” şeklinde bir açıklama yaptı.

(<http://edition.cnn.com/2008/WORLD/meast/03/02/iraq.ahmadinejad/index.html> , 31.05.2018).

Ahmedinejad döneminde İsrail ile ilişkiler kötüleşmişti. Bu gerileme Ahmedinejad'ın açıklamaları sonucu gerçekleşti. 26 Ekim 2005'te Ahmedinejad, Tahran'da "Siyonizmsiz Dünya" başlıklı bir konferansta konuşma yaptı. Yaygın olarak yayınlanan çevirilere göre, Ayetullah Humeyni'ye atfedilen "işgalci rejimin" kaldırılması gerektiği ve "silinmesi gereken" bir "İslam dünyası üzerinde leke" olarak nitelendirdiği bir ifadeyle anlaştı. Temmuz 2006'da Ahmedinejad, İsrail'in 2006 İsrail-Lübnan çatışmasında II. Dünya Savaşı sırasındaki eylemlerini, “Hitler gibi, Siyonist rejimin sadece askeri saldırıların başlatılması için bir bahane aradığını” ve “ onun şimdiki hali gibi hareket ettiğini” belirtmişti.

Ahmedinejad dönemi sonra erdiğinde İranın yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani seçilmişti. Hasan Ruhani döneminde de Orta doğu ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi politikası izlenmiştir. Öyle ki Ruhani 2014 yılında Irak Parlamentosu Başkanı Salim El Jabouri ile görüşmesinde İran ve Irak arasındaki yakınlığın ve bütünlüğün diğer

tüm uluslar ve hükümetler için arzu edilebilir bir örnek oluşturabileceğini söyledim. İran ve Irak, eski Irak diktatörü Saddam Hüseyin'in 2003 yılında ABD'nin Müslüman ülkeye işgali sırasında devrilmesinden bu yana büyüyen bağlara sahip oldu. (<http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13930927000515>, 01.06.2018) İran'ın Suudi Arabistan ile ilişkisi üzerine, Ruhani, Hatemi yönetimi sırasında, daha hiç cumhurbaşkanı olmadan Ulusal Güvenlik Konseyi'nin genel sekreteri olarak, Suudilerle "kapsamlı ve stratejik bir anlaşma" imzaladığını, ancak bu anlaşmanın onaylanmadığını yazdı.

“Hatemi'nin yönetimi sırasında Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler kurmamız gerektiğine dair bir fikir birliği vardı. Nezaam [rejim] içinde hiç kimse buna karşı değildi. Suudi Arabistan'a 1998'de ilk defa gittim. O zamanlar Suudi Arabistan bizi El-Huber Kuleleri bombalamasına karışmakla suçladı. Suudi Arabistan'a SNSC'nin genel sekreteri olarak gittim. Kendi taraflarından, İçişleri Bakanı Nayef bin Abdulaziz müzakerelere katıldı. Müzakereler saat 22'de başladı ve ertesi sabah saat 5'e kadar devam etti. Sonunda bir güvenlik anlaşması üzerinde anlaştık. 2005 yılının başlarında Suudi Arabistan'a döndüm ve bölge hakkında kapsamlı tartışmalar, aramızdaki karşılıklı sorunlar ve nükleer mesele vardı. Dört komite oluşturmak için Nayef ile anlaştık. Her birkaç ayda bir toplanıp sorunları takip etmeleri gerekiyordu. Genel Sekreter'den ayrıldıktan sonra komitelerin hiçbiri oluşturulmadı ve toplantı yapılmadı.” şeklinde bir açıklama yapmıştı.

<https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2012/05/qa-former-iran-nuclear-negotiator-bush-negotiation-bid-was-rebuffed.html>, 01.06.2018)

Genel anlamda İran'ın Ortadoğu politikası dönem cumhurbaşkanı ve Dini liderin görüşleri sonrasında şekillenmekteydi. Devrim sonrası ilk başlarda daha İslami değerler ve devrim sonrası güvensizlik yönünden şekillenen politika sonrasında ılımlı hale gelmiştir. Bu politika sayesinde ilişkiler olumlu yönde ilerlemişti.

SONUÇ

Dünya tarihinde en önemli olayların gerçekleştiği bölgelerden bir de Ortadoğu bölgesidir. Bu alanda böylesine önemli olayların gerçekleşmesine bölgenin sahip olduğu doğal kaynakları, Semavi dinlerin oluşumunun bu bölgede gerçekleşmesi ve bu dinlerin muqaddes mekanlarının Ortadoğuda yerleşmesi, Jeostratejik konumu ve medeni zenginliklerinin çok olması sebep olmuştur.

İlk çağlardan varlığını sürdüren ve tarih boyu bulunduğu coğrafyanın en önemli aktörlerinden sayılan İran medeniyeti bu bölgede oluşmuştur. İlk zamanlardan beri din ile bağlı bir İran yönetimi vardı. 20. Yüzyılın başlarında İran devleti ulus-devlet anlayışını benimsemek istemiştir. Ancak bu yıllarda yapılan tasarlanan anayasa din'i devletten ayırmak yerine şeriat kurallarına öncelik tanıyınca ulus-devlet kurma düşüncesi, düşünce olarak kalmıştır. Ancak bu yenilik İranda din adamlarının mevkilerini güçlendirmesine neden olmuştur.

Kacar hanedanlığının Rıza Şah tarafından darbe ile devrilmesi ve Pehlevi hanedanlığının kurulmasıyla, İranda Şah dönemi başlamış oldu. Şah ve sonrasında hakimiyete gelen oğlu hüküm sürdükleri dönem boyunca kendi konumlarını güvenceye almak için düzenlemeler gerçekleştirmişlerdir.

Ancak bu düzenlemelerden halkın memnun olmaması ve onun üzerine de devrim yanlısı din adamlarının kışkırtmaları sonucu 1979 yılında İran halkı Ayetullah Humeyni tarafında yer alarak, İran İslam Devrimini gerçekleştirdi. Bununla da İran'da Şah rejiminin kurmak istediği laik devlet yapısı yerine egemenliğin Tanrıya ait olduğu bir İslam Cumhuriyeti yapısı kuruldu.

Çalışmamda İran devriminin nedenleri, iran devrimi ve devrim sonrası İran dış politikasının nasıl şekillendiği, Ortadoğu devletlerine yönelik nasıl bir politik hatt izlendiği anlatılmaktadır.

Halk devrim sonrası kendisini Şah'tan kurtardığını düşündüyü Humeyninin teokratik rejimiyle karşı karşıya kalmıştır. Oluşan bu yeni rejim dıştan baktığımız zaman bir kaç demokratik unsur barındırsa da, aslında Dini Liderin gözetim ve denetim gerçekleştirmekle beraber

devletin politikalarına karıştığı, yüksek mevkilere atama yaptığı bir siyasal rejim oluşturulmuştu.

Çalışmanın sonraki kısımlarında Devrim sonrasında-günümüze kadar İran Ortadoğu ve Dünya politikasındaki değişiklikler iktidarda olan şahıslara göre değerlendirilmiştir. Devrimin Basra Körfezi'ndeki ülkelere etkisi daha büyük olmuştur. Öyle ki İslami devrimin kendi ülkesinde de gerçekleşmesinden sakınan Saddam Hüseyin 1980-1988 yılları arasında devam edecek olan İran-Irak savaşını başlatmıştır.

Humeyninin ölümünden sonra İran Cumhurbaşkanı Rafsancani (1989-1997) olmuştur. Rafsancani dönemi dış politika “ılımlılık” ilkesi etrafında şekillenmiştir. Körfez ülkeleri ile iyi ilişkilerin temelleri önceki yıllarda gerçekleşmiş olan İslam Devrim'i yüzünden İran'a güven sorunu yaşanmasına, İran-Irak savaşında Arap ülkelerinin Irak'ı desteklemesine rağmen bu dönemlerde atılmaya başlanmıştır. Sonraki Başkan olan Hatemi (1997-2005) dönemi de “diyalog” politikası adlandırdığımız bir dış politika şekli yürütmüştür. Hatemi Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeyi ve işbirliği ortamı sağlamağı temel hedef olarak belirlemişti ve başarılı da oldu. Ancak kısa süre içinde Hateminin oluşturduğu bu işbirlikçi imaj Ahmedinejad dönemindeki sert çıkışlarla zarar gördü.

Ancak günümüz Başkanı Hasan Ruhaninin seçimleri kazanmasından sonra İran dış politikası Radikal İslamcı anlayışını yeniden geride bırakmış oldu. Genel anlamda bu dönemde Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerde önemli iyileşmeler gerçekleşti ve gerçekleşecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar.

ARI, T. (2004). Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset Savaş ve Diplomasi, Alfa yayınları s. 433-437

SANDER, O. (2002). Siyasi Tarih: 1918–1994, İmge Kitapevi, Ankara, 300.

SAİD, E. (1998). Oryantalizm, İrfan Yayınevi, 1-30.

Makaleler.

ABRAHAMİAN, E. (1980). Structural Causes of the Iranian Revolution. Middle East Research and Information Project (MERIP), 87, 21-26

ACAR, S. (1992). Orta Doğu'nun Dünya Ticareti Bakımından Önemi ve Körfez Bunalımı Sonrası Beklentiler, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(1), 147-154.

ALAM, S. (2008). The changing paradigm of Iranian foreign policy under Khatami, Strategic Analysis Dergisi, 24(9), 1629-1653.

ARJOMAND, S. A. (1986). Iran's Islamic Revolution in Comparative Perspective, World Politics, 38(3), 383-414

ARSLAN, İ. (2016). İran's Middle East Policy, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 26, 226-241.

ATAY, H. (1957). İslam'dan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), 80-98.

AYDIN, M. (2010). Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

BRANDİS, A. (2009). The 1979 Iranian Revolution: The Revolutionary Revolution, Arizona Üniversitesi. Yayınlanmış Lisan Tezi, Arizona.

CLAWSON, P. (1998). The Khatami Paradox, Washington Institute for Near East Policy. Washington. 1-13.

ÇELİK, H. (2014). Ortadoğu’da Abd Politikaları Ve Büyük Ortadoğu Projesi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

DENİZ, Y. (2018). Orta Doğu’da Vehhabi – Şii Mücadelesi. TESAM akademi dergisi, 5(1), 63-96.

EKREN, A. (2017). 1979-1995 İran-ABD İlişkileri, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(1). 146-155.

FIEDLER, R. (2017) European Union And The Islamic Republic Of Iran – Opportunities And Challenges, International Security Studies, 229

GOODARZİ, J. M. (2013). Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment, Ortadoğu Etütleri, 4(2), 31-54.

GÖKALP, E. (2016) Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyaset, Selçuk Üniversitesi Sosyalbilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Konya.

GÜRSON, P. (2013). İran’ın Azerbaycan Meselesi, C4defence dergisi, Sayı:4, (146-149).

HALHALLİ, B. (2014). Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989), Birey ve Toplum Dergisi, 4(8), 75-96.

HOLMQUIST, E. (2016) İran after the nuclear deal. FOİ, 1-33

İDRİSOĞLU, R. E. (2010). Rusya’nin Ve Abd’nin Sscb Sonrası Orta Doğu Politikaları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

İGNATIUS, D. (2006), Bush’s Message to İran,
<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/09/14/AR2006091401415.html>

KALKMAN, J., STRANGE, N., MBAYE, A. (2017). A perspective on the Iranian upstream oil & gas industry. Arthur D Little dergisi, Mart sayısı, 1-18

KASHEF ASL, N. (2009). 1979 Sonrası İran’ın Orta Doğu Politikası Ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

KUŞÇU, A. D. (2006). Türklerin Ortadoğu Hakimiyyeti. Akademik Orta Doğu dergisi, 1(1), 113-129.

MALONEY, S. (2013). Why Rouhani Won -- And Why Khamenei Let Him, Foreign Affairs, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2013-06-16/why-rouhani-won-and-why-khamenei-let-him>

MANSUR, A. K. (1979). The Crisis in Iran: Why the U.S. Ignored a Quarter Century of Warning, Armed Forces Journal International. Ocak sayısı, 26-33.

MERCK. F. (2006). Iran's Foreign Policy since the Islamic Revolution - Consistent and Invariable? .München, GRIN Verlag. 1-30.

MONSHİPOURİ, M. , DORRAJ, M. (2013). Iran's Foreign Policy: A Shifting Strategic Landscape, Middle East Policy, 20(4), 113

MUTUK, R. M. (2015). Orta Doğu Petrolleri. Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 40 (40), 81-91.

RAKEL, E. P. (2007) Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006, Perspectives on Global Development and Technology, 6(1), 159-187.

SEMİZ, Y. ve AKGÜN, B. (2005) Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri" Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 5 (9), 163-178.

SHANAHAN, R. (2015). Iranian foreign policy under Rouhani. Lowy Institute for International Policy. Sydney, Australia, 1-15.

TAVANA, M.A. , ESLAMİ, H. , RAHMANİ, T. (2016) Analysis of the Foreign Policy of Ahmadinejad's Government According to the Critical Theory of International Relations, The Social Sciences, 11(27), 6465-6474.

YURDAKURBAN, İ. (2007). Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979 – 2005), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

ZAYAR. (1999). Iranian Revolution: Past, Present and Future, İran Chamber Society. Tehran

İnternet Kaynakları:

<http://www.bilgesam.org/Images/Haberler/HaberlerDiger/Ortadogudakig elismelerinekonomipolitigi.pdf> (Erişim tarihi: 27.05.2018)

http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2204/iranin_bolgesel_politikalarina_bakis (Erişim tarihi: 27.05.2018)

<https://www.britannica.com/event/Khobar-Towers-bombing-of-1996> (Erişim tarihi: 28.05.2018)

http://www.iranchamber.com/history/history_articles.php (Erişim tarihi: 29.05.2018)

<https://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/08/HIST351-11.1.4-Iran-Iraq-War.pdf> (Erişim tarihi: 29.05.2018)

<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/05/09/AR2006050900878.html> (Erişim tarihi: 30.05.2018)

<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/09/14/AR2006091401415.html>(Erişim tarihi: 31.05.2018)

https://www.nytimes.com/2008/01/14/world/middleeast/14prexy.html?_r=1&oref=slogin , (Erişim tarihi:31.05.2018)

<http://edition.cnn.com/2008/WORLD/meast/03/02/iraq.ahmadinejad/index.html> , (Erişim tarihi:31.05.2018)

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/jeopolitik/ortadogu.htm> (Erişim tarihi: 27.05.2018)

<http://iranprimer.usip.org/resource/bazaar> (Erişim tarihi:28.05.2018)

<http://spartacus-educational.com/USAirangate.htm>(Erişim tarihi: 29.05.2018)

<http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13930927000515>, (Erişim tarihi: 01.06.2018)